หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
8 มี.ค. 2527
กรมศิลปากร

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์บ

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๕)

และ

ตำรายาแผนโบราณ

ของ

ชุนอุดมโอสถ (เพ็ชร แพทยานนท์)

พิมพ์ชำร่วยในงานฌาปนกิจศพ

นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์)

ณ เมรุวัดแก้วฟ้าล่าง พระนคร

วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๕

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัญหาการใช้ดุลพินิจของศาลในการกำหนดโทษจำคุก

นางสาวนันทนา ตันติวิรมานนท์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชานิติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2528
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขหมู่ 089.95911
ง 3110
เลขทะเบียน ม.ธรรม. 012484

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) ซึ่ง
กำหนดณวันท ๓๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๕ นางสาวสงวาลยศร
แพทยานนท์ ผู้เป็นบุตรี แจ้งความจำนงมายังกรมศิลปากรว่า จะใคร่
ขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จ คือลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้า
กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ตอนต่อจากที่ได้อนุญาตให้ผู้อื่นพิมพ์ไปแล้ว สำหรับแจกช่วยแก่
ญาติมิตรผู้ไปช่วยงานตามประเพณี กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาต
ให้นางสาวสังวาลย์ศรี แพทยานนท์ จัดพิมพ์หนังสือดังกล่าวได้ตาม
ความประสงค์ และขออนุโมทนาในกุศลสาธารณประโยชน์นี้ด้วย
หากผลานิสงส์อันใด จักพึงบังเกิดมีเพราะการพิมพ์หนังสือนี้ ซึ่ง
นางสาวสังวาลย์ศรี แพทยานนท์ ได้จัดทำไปด้วยความกตัญญูกตเวที
ขอผลานิสงส์นั้นจงสำเร็จแก่นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์)
ผู้ล่วงลับไป ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ

กรมศิลปากร

๒๔ เมษายน ๒๔๙๕

ประวัติ

นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) เกิดเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๒๔ ณ ตำบลบ้านหน้าตลาดบางรัก อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร เป็นบุตรีนายดำ ดำโสภี นางเม้า ดำโสภี มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๕ คน

๑. เด็กหญิง
๒. เด็กชาย } ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์
๓. เด็กชาย

๔. นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์)

๕. นายสวัสดิ์ ดำโสภี

นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) ได้ทำการสมรสกับขุนอุดมโอสถ (เพ็ชร แพทยานนท์) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ มีบุตรและธิดาซึ่งยังมีชีวิตอยู่เวลานี้ ๕ คน ซึ่งยังมีชีวิตอยู่เวลานี้ ๘ คน

๑. นางสาวสังวาลย์ศรี แพทยานนท์
๒. นายสนั่น แพทยานนท์
๓. นายเสนาะ แพทยานนท์
๔. นายสนิท แพทยานนท์
๕. นายเฉลิม แพทยานนท์
๖. ร.อ. เอิบ แพทยานนท์
๗. นายเสนอ แพทยานนท์
๘. นางสาวพราวพรรณ แพทยานนท์

นางอุดมโอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์)

ชาตะ ๓๐ ตุลาคม ๒๔๒๔

มรณะ ๙ เมษายน ๒๔๙๕

นางอุดม โอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) ป่วยเป็นโรคริดสีดวงลำไส้กระเสาะกระแสะตลอดมา ครั้นถึงวันที่ ๘ เมษายน ๒๔๙๕ เวลา ๒๑.๒๐ น. นางอุดม โอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) ก็ถึงแก่มรณกรรมด้วยโรคลมปัจจุบันเนื่องจากชราภาพด้วยความสงบ คำนวณอายุได้ ๗๑ ปี ๕ เดือน เศษ

กรณียกิจที่ได้บำเพ็ญ

การอบรมบุตร นางอุดม โอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) เป็นผู้เอาใจใส่สั่งสอนอบรมบุตรและธิดาให้เป็นผู้มีความประพฤติดี และพยายามส่งบุตรและธิดาเข้าศึกษาในสถานศึกษาที่ดีตลอดมา ครั้นบุตรและธิดาได้รับการศึกษาสำเร็จแล้ว ก็พยายามปลูกฝังให้ได้ประกอบอาชีพในทางสัมมาอาชีวะโดยทั่วกัน นอกจากนี้ยังเป็นแม่เรือนที่ดีพยายามเก็บหอมรอมริบทรัพย์สมบัติไว้ให้แก่บุตรและธิดา

การสาธารณกุศล ได้บำรุงพระพุทธศาสนา โดยการบำรุงวัดวาอาราม สุดแต่ว่าจะมีโอกาสที่จะบำรุงได้ ได้บริจาคทรัพย์เพื่อสร้างโรงพยาบาลสงฆ์, โรงพยาบาลหญิง, สร้างโต๊ะบูชาพระ, สร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่เท่าตัว ๑ องค์ไว้ที่วัดหาดใหญ่, สร้างพระไตรปิฎก ๑ จบ, ธรรมาสน์ ๑ สำรับ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีอีก

การสมาคม เป็นผู้มีอัธยาศัยดี มีน้ำใจเป็นกุศล เออเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรเพื่อนฝูงและคนข้างเคียงเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อนางอุดม โอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) มาถึงแก่กรรมลง เช่นนี้ จึงเป็นที่เศร้าสลดแก่บุตรธิดาญาติมิตรและผู้ที่คุ้นเคยเป็นอย่างมาก นางอุดม โอสถ (สำฤทธิ์ แพทยานนท์) เป็นผู้ที่สภาการแพทย์ไว้วางใจอนุญาตให้เป็นผู้ปรุงและจำหน่ายยาแผนโบราณประเภท ค. ได้ ได้ปรุงและจำหน่ายยาตามตำรับของขุนอุดม โอสถ (เพ็ชร แพทยานนท์) มาช้านาน เป็นที่นิยมแพร่หลายเป็นอันมาก ในโอกาสที่จะทำการฌาปนกิจศพครั้งนี้ บุตรธิดาจึงนำตำรายาบางอย่างที่ทำได้โดยง่ายมาพิมพ์ไว้ท้ายประวัติ เพื่อสาธารณประโยชน์แก่ผู้ที่ป่วยไข้ในที่กันดารไกลหมอและขาดยารักษาโรค อุทิศกุศลให้แก่นางอุดม โอสถด้วย.

สาส์นสมเด็จ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้เขียนหนังสือลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ส่งมาด้วยรถเมล์ซึ่งออกจากกรุงเทพ ฯ วันนั้น หวังว่าจะได้ทรงรับ ไม่หายคราวรถเมล์ซึ่งเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันอังคาร ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ แปลว่าประทานไปวันที่เสด็จกลับถึงบ้านวันเดียวดีใจเป็นล้นเกล้า ฯ จะได้จับบทมีหนังสือส่งไปมาต่อไป ซึ่งรู้สึกว่าเป็นการเพลิดเพลินอยู่มาก มีข้อความที่เขียนประทานไปในลายพระหัตถ์ฉบับก่อน ๆ อันมีความเห็นจะทูลตอบอยู่หลายข้อ แต่ไม่มีโอกาสจะทูล ต้องค้างอยู่ แต่ไม่เป็นไร ไม่ใช่การเร่งร้อน จะค่อยทูลถวายย้อนหลังไปในเมื่อมีโอกาสที่จะทูลได้

ประวัติกาลแห่งรูปสัตว์ทวัดพระมหามัยมุนีซึ่งตรัสชี้แจงเข้าไปนั้น แน่ใจว่าถูกต้องสิ้นเชิง ในการที่พระเจ้าบุเรงนองเอารูปสัตว์ไป ๓๒ รูปนั้น คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าคงเอาแยกจำหน่ายไปบูชาไว้ในทิศกัลปทรุมหลายสถาน ที่เราพบนี้เป็นแต่ที่พระมหามัยมุนีแห่งเดียว ซึ่งชาวอาระขันชโมยเอาไปจากพระมุเตาในหงสาวดี ในการที่ชำรุดหักหายนั้นก็ไม่ประหลาด เพราะขนไปขนมาหลายทอดหลายถ่ายก็ต้องเป็นอันตรายบ้างอยู่เอง การขนก็

เห็นจะไม่ได้ระวังดี ๆ เป็นการที่พวกไพร่ทำตามคำสั่งนายพอแต่ให้ไปถึงได้ตามคำสั่งเท่านั้น จะฉิบหายวายวอดก็ไม่เออ

เสียใจเป็นอันมากที่ได้ทราบข่าวว่าพระนอนศิลาขาวองค์งามนั่นเสียเสียแล้ว นึกดูความเห็นก็ไม่ต้องกัน เกล้ากระหม่อมไม่เห็นควรเลยที่จะตกแต่งให้เห็นเป็นของดีด้วยวิธีทำเลว ๆ เสียหายไปเพียงไรเอาไว้อย่างนั้นก็แล้วกัน เพราะอันตรายซึ่งเกิดขึ้นแล้วเป็นการแก้ไม่ได้

เรื่องเครื่องราชูปโภคก็คงกระจายไปในสามทางอย่างที่ตรัสเล่านั้นเป็นแน่นอน ทางพระเจ้าสีป้อนคงจะเอาไปด้วยได้แต่ของเล็ก ๆ ทางนายพันตรีสเลเดนก็คงได้ไปแต่เล็กน้อยเท่าที่หยิบทัน ส่วนใหญ่คงเป็นอันตรธานไปในทางปล้น การปล้นเช่นนั้นได้ปรากฏแล้วทั่วบางขุนพรหมเมื่อเรว ๆ นี้ ทนนมผู้รักษาอยู่ด้วยซ้ำไป แม้กระนั้นพอเสด็จออกจากวงกมคนเขาแย่งยอกระทั่งฟูกหมอนก็หาย

การฟ้อนรำนั้น ท่าทางของพม่าก็ไม่สู้ผิดกันกับไทยมากนัก จะแยกออกว่าท่าไรเป็นของพม่า ท่าไรเป็นของไทย เห็นจะแยกออกได้โดยยาก ส่วนเพลงบีพาทย์ดนตรีนั้นเป็นของที่กลายไปได้ ดังจะเล่าตัวอย่างถวายนานแล้ว แต่ครั้งกรมหมื่นปราบยังอยู่ เกล้ากระหม่อมเดินผ่านหน้าวังไปได้ยินพวกทหารชาวปากลัดซึ่งมาเฝ้าวังเล่นเครื่องสายกันอยู่ที่ประตูวังพังเพราะดีกเลยหยุดยืนฟังอยู่กลางถนน เป็นนานจึงฟังออกว่าเป็นเพลงทะแยห้าท่อน ซึ่งตัวเองก็ได้ระนาดด้วยเพลงนั้นอยู่เสมอ แต่ควรหรือฟังไม่ออกได้ เพราะเขาเล่นตามทางมอญของเขา ใช้ลูกมอญ เราถ่ายมาเล่นบ้าง เราเป็นไทยก็เอาลูกไทยเข้าใช้แทน เลยกลายเป็นเพลงไทยจนฟังไม่ออก แต่ทีแท้เนื้อเพลงก็ไม่ได้ผิดกันไปเลย เพลงไทยที่พม่าจำไปทำก็ย่อมจะฟังเปลี่ยนเป็นเพลงพม่าไปได้เช่นเดียวกัน ตามที่ตรัสเล่า

ว่าไปหาซื้อแผ่นเสียงเพลงพม่าอย่างเก่าไม่ได้นั้น หญิงอามให้กราบทูล
ว่า เมืองเราต่อไปก็จะหาซื้อไม่ได้เหมือนกัน ด้วยเวลานเขากำลังตื่น
เล่นเพลง "สากล" กันอยู่ อันเพลงพม่านั้น เกล้ากระหม่อมฟังสังเกต
เห็นว่า โดยทั่วไปเป็นสำเนียงเพลงจีนกับลาว (คือไทยเหนือ) หรือจะ
พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือร้องวกับแอ่วลาวปนกัน ตรัสถามหญิงเหลืออดูเถิด
จะเห็นเช่นนั้นหรือไม่ ซื้อเพลงที่จดประทานไป มีที่ทรงเดาไม่ออก
อยู่เพลงหนึ่ง เกล้ากระหม่อมก็ช่วยนึกเดาเหมือนกัน แต่นึกไม่ออก
เหมือนกัน คำว่า Falan ควรจะเป็นฝรั่ง แต่เพลงฝรั่งตนของเราก็ไม่มี
มีแต่ฝรั่งรำเท้า

ขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ที่ทรงพระเมตตาประทานรูปพิณ
ของพม่าไป เกล้ากระหม่อมเคยเห็นและเคยฟังเขาดีดแล้ว เขาเรียกว่า
"เซา" แต่อันที่เห็นนั้นเป็นของปรกติเกลี้ยง ๆ ไม่มีลายวิจิตรพิสดาร
และตกแต่งอย่างรูปฉายาลักษณ์ซึ่งประทานไปนั้น อันที่ประทานรูปไป
เห็นจะตกแต่งให้งดงามสมกับหญิงรูปงามซึ่งเป็นผู้ดีดบำเรอ หญิงงาม
ในเมืองพม่าเห็นจะมีมาก สังเกตในรูปฉายาลักษณ์ เสื้อที่ใส่ดูเป็นเดิน
มาหาสมัยทุกวันนี้ ซึ่งผิดกว่าเสื้อหญิงพม่าแต่ก่อนไปมาก อันพิณซึ่ง
พม่าเรียกว่า "เซา" นั้น ที่พระมหานครศรีธรรมราชก็มี เทวดาถือแห่
นำพระศิวธารถไป พอเห็นเข้าเกล้ากระหม่อมก็ตกใจ สงสัยว่ารูปพระมหา
นั้นจะเป็นพม่าทำเสียดอกกระมัง แต่เมื่อพิจารณาไป รูปร่างก็ดี เครื่อง
แต่งตัวก็ดี จะได้มีที่เฉียดไปทางพม่าก็หามิได้เลย เป็นไทยโบราณแท้
ทำให้เข้าใจได้ว่าเขมร ไทย และพม่า แต่ก่อนมามีพิณ "เซา" เล่น
ด้วยกันทั้งนั้น แต่ทำไมเขมรกับไทยจึงละทิ้งเอาจนสูญหายไป พม่ายัง
คงมีเล่นอยู่ได้ เก่งหนักหนาอยู่

ในการที่ไม่ได้เสด็จไปเมืองเมาะตะมะและเมาะลำเลิงนั้น น่าเสียใจอยู่บ้าง แต่เมื่อเวลาไม่พอและได้ความลำบากมากก็ควรงดอยู่เอง ฝ่าพระบาทไม่ทรงเดือดร้อนในการบรรทมบนรถไฟนั้นเป็นโชคดีหนักหนา เกล้ากระหม่อมนั้นเหมือนกับหลาน ๆ นอนในรถไฟไม่ค่อยหลับเหมือนกัน แม่โตยังซ้ำร้าย เมารถไฟเสียด้วย ได้โปรดถามหญิงพูน หญิงพิลัย หญิงเหลือ ว่าอย่างไร พรทิ้งว่าชากลับอย่าให้เมาคลื่นศักดิ์สิทธิ์ไหม ของประทานที่จะทรงระงับไว้จนมีคนกลับกรุงเทพ ฯ จึงจะฝากไปประทานนั้นชอบแล้ว ส่งทางไปรษณีย์ไว้ใจไม่ได้ ประเดี๋ยวหาย

ตามที่ได้ทรงมีโอกาสพบเจ้าฉายเมืองกับขุนศึกนั้น ถ้าได้ตรัสถามคำที่ปรากฏในใบแจ้งความการฝังศพเจ้าพ้าเชียงตุงคนก่อน ซึ่งได้เคยโปรดส่งเข้าไปให้แปลเพราะสงสัยอยู่นั้น เธอคงสามารถแปลถวายได้ดีทีเดียว

เรื่องคำ ทุ่ม โมง นั้นก็ประหลาดหนักหนา เกล้ากระหม่อมเคยได้ยินสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ ฯ ตรัสพุ่งออกมาก่อน ว่าแต่ก่อนกลางวันเขาคงตีฆ้อง จึงเรียกว่าโมง กลางคืนเขาคงตีกลอง จึงเรียกว่าทุ่ม แต่พระดำรัสอันนี้เกิดขึ้นเอง จะได้ทรงทราบแบบอย่างที่ไหนมาก็หามิได้ เกล้ากระหม่อมได้พังกเบนแต่นึกว่าเขาท บัดนี้ฝ่าพระบาทมาทรงทราบว่าที่เมืองพม่า กลางวันเขาตีฆ้อง กลางคืนเขาตีกลอง จริงดังนั้น จึงเป็นการประหลาดอยู่มากที่มาได้ความสมจริง

คำว่า นาฬิกา แปลกันได้ความมานานแล้ว ว่ามาแต่ลอยกะลามะพร้าว แต่ก็ยังข้องใจอยู่ ที่ว่าทำไมนาฬิกากะเวลาตีไก่จึงเรียกว่า “อัน” “อันจม”

เรื่องประโคมย้ามที่เมืองพาราณสี ฝ่าพระบาทได้เคยตรัสเล่าให้ทราบเกล้า ฯ แล้ว และยังได้ฟังพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสเล่าด้วย ว่าที่อินเดียเขาประโคมกลอง "โนรบัด" กันบนหอรบประตเมืองทุกยาม เพื่อทหารเปลี่ยนยาม

ให้หญิงอามคัดลายพระหัตถ์ซึ่งโปรดประทานไปแต่เมืองพม่าได้สองฉบับ ได้ส่งถวายมาด้วยในคราวนี้แล้ว ยังมีอีกฉบับหนึ่งจะคัดส่งมาถวายในคราวหน้า

องค์ชายภาณุกราบถวายบังคมลาไปสิงคโปร์ เมื่อวันที่ ๑๙ เพื่อรับพระศพ พระศพสมเด็จหญิงน้อยคงได้ส่งมาแล้ว คงจะถึงกรุงเทพ ฯ ในปลายเดือนนี้ ที่ชวาว่าเขาไม่ยอมให้เผาศพ ว่าทลกระหม่อมชายเคยทรงรับจะสร้างเตาไฟฟ้าให้สำหรับเมืองเขาก็ไม่เอา เขาว่าไม่มีใครต้องการเผา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พ.ร.ส.

× × ×

(สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ รับ ๑๒ กุมภ์ ๒๔๗๘)

เมืองร่างกุ้ง

วันที่ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

จดหมายฉบับนี้หม่อมฉันเริ่มเขียนเมื่อวันที่ ๓ กุมภ์ เวลามาในเรือบรมสุข ลาชื่อ Ceylon ของบริษัทเอราวดี ก่อนจะถึงเมืองแปร Prome ด้วยหวังว่าจะทิ้งไปรษณีย์ทางอากาศณวันศุกร์ที่ ๗ ส่งไปถวาย

ในวันหม่อมฉันกลับไปถึงเมืองร่างกุ้ง ทูลเรื่องตอจดหมายที่หม่อมฉันถวายไปเมื่อก่อนจะออกจากเมืองร่างกุ้งไปเมืองมัณฑเล

การเดินทางในเมืองพม่าถ้าไม่ได้อาศัยรัฐบาลลำบากมาก (ถ้าจะว่าก็เหมือนกับในเมืองเรานั่นเอง บางอย่างยังร้ายกว่าในเมืองเรา) เป็นต้นว่ารถไฟไม่มีรถเสบียง ต้องลงซื้อกินตามสถานี รถนอนก็ไม่มีฟูกเบาะเมาะหมอนต้องหาไปเอง นอกจากที่เมืองร่างกุ้งโฮเต็ลก็ไม่มีที่ไหน หม่อมฉันนึกระแวงความลำบากอยู่จึงให้บอกรัฐบาลอังกฤษเมื่อก่อนจะมา ต่อได้รับตอบว่าเขายินดีที่จะให้อุปการะทุกอย่างจึงได้มา และมาได้ห้างอัสต์เอเซียติกเขารับเป็นอุปฐากอีกทาง ๑ การเดินทางจึงสะดวกดีด้วยประการทั้งปวง คือจ้างชาวอินเดียเป็นบ่อยคน ๑ เป็นกุ๊กคน ๑ เช่าบริขารเครื่องนอนจากห้าง Thomas Cook เหมือนอย่างที่ฝรั่งเขาทำกัน และว่าเหมารถสะดูนหลัง ๑ (ถูกกว่าซื้อตัวเรียงตัว) มีครัวไฟอยู่ในรถนั้นเสร็จ ออกจากเมืองร่างกุ้งเวลา ๒๐.๐๐ น. นอนค้างคืนไปในรถรถไฟเมืองพม่าเขย่ากว่ารถไฟไทยมาก ถึงเจ้าหญิงร้องทุกข์ว่าเหลือทนแต่หม่อมฉันนอนหลับไม่เดือดร้อนนัก รุ่งขึ้นเวลา ๑๓.๐๐ น. ถึงเมืองมัณฑเล เทศา ฯ และเจ้าเมืองคอยรับพาไปให้พักที่เรือนรับแขกของรัฐบาล (เราหากินเอง) และให้พนักงานในกรมโบราณคดีคน ๑ กับหมอมเจาพมาซึ่งเคยรับราชการอยู่กับอังกฤษ เป็นผู้รู้ขนบธรรมเนียมโบราณอีกคน ๑ มาอยู่ด้วยและสำหรับพาไปเที่ยว ได้เที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ ที่น่าดูทั่วทุกแห่ง นอกจากนั้นตาเจ้าผัว Pyu ที่รัฐบาลเขาให้มาอยู่ด้วยไปพาพระองค์เจ้าลูกเธอของพระเจ้ามินดง ชายองค์ ๑ หญิงองค์ ๑ กับหม่อมเจ้าชั้นหนุ่มมาหาอีกหลายองค์ เป็นอันได้พบและได้คุ้นกับพวกราชวงศ์พม่าด้วย เสียแต่มีเหตุเผอิญเป็นด้วยพระองค์ปิ่น Pyin

เจ้าผิว และตัวหม่อมฉัน หูหนักทั้ง ๓ คน ต้องตะโกนพูดกัน แม้พูดกันได้ในภาษาอังกฤษไม่ต้องมีล่าม ก็ซักไซ้กันไม่ได้มากมายนัก พระองค์หญิงตาด Tait นั้น บอกว่าจอมมารดาของเธอเท่อกแถวเบ็นไทยที่ไปจากกรุงศรีอยุธยา ว่าเบ็นเชื้อเจ้าด้วย พระองค์บีนบอกว่าลูกเธอของพระเจ้ามนดงเหลือแต่เธอองค์เดียว อายุได้ ๖๕ ปี เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์อายุเธอได้ ๗ ขวบ องค์หญิงยังเหลืออยู่ ๓ องค์ ลูกเธอของพระเจ้าสิบอยังเหลือองค์หญิง ๔ องค์ เรื่องที่สนทนากันจะเอาไว้ทูลในรายงานพิสดาร

เมื่องมัณฑเลท่านเคยเสด็จไป แม้นานแล้วที่เบ็นสิ่งสำคัญคงยังจะทรงจำได้ หม่อมฉันจะทูลความเปลี่ยนแปลงที่เบ็นไปในระหว่างเวลาท่านทอดพระเนตรกับเวลาบัดนี้ ซึ่งอย่างน่าเสียใจมีหลายอย่าง

๑. ตัวเมืองมัณฑเล คูเมืองและป้อมปราการยังเบ็นสง่าอยู่อย่างเดิม ไม่แก้ไขเปลี่ยนแปลงอะไร ทางเข้าประตูเมืองก็ต้องเลี้ยวหลีกลับแลเข้าช่องประตูอย่างโบราณ ในเมืองทำเบ็นป่าก รักษาดี

๒. ทวงรอระเนียดและกำแพงหมด เหลือระเนียดไว้ให้ดูหน่อยหนึ่งเอาที่แนวกำแพงวังทำถนนขับรถได้รอบ ปราสาทที่ท่านทอดพระเนตรนั้นหลังคาถูกพายุพังเสียแล้ว ที่อยู่เดี๋ยวนี้ทำใหม่ตามทรงเดิม ทาดินแดงแทนบีดทอง ประดับกระจกแต่ยอด ท้องพระโรงที่ขุนนางเฝ้าหลังเหนือกที่รื้อดดวยเสาชาด กาลงซ่อมแซม ตาหนักรักษารอหมด คงอยู่แต่พระที่นั่งทางของเดิม และที่พระเจ้าสิบอสร้างเบ็นตึกขึ้นหลายหลัง กับตำหนักพระมเหสี ๓ หมู่ที่อยู่หลังพระที่นั่ง แต่การรักษาต้องชมว่ารักษาดี แต่ว่าไม่ตกแต่ง เบ็นแต่ป้องกันมิให้เสียหักไป ส่วนซ้ายขวาก็ยังอยู่ มีของทำขึ้นใหม่ ๒ อย่าง คือ เอาตึก ๕ ห้องของพระเจ้าสิบอหลัง ๑ จัดเบ็น

มิวเซียม ทำรูปหุ่น แต่งตัวตามยศแบบขุนนางพม่ากับทั้งภรรยา น่าดู ด้วยไปขอเครื่องแต่งตัวของท่านเหล่านั้นเอง คือตัวจริง เอามาแต่งหุ่นให้ดี ได้เห็นยานมาศทำทนงช้างในช้างหน้าหันหน้าหากันเหมือนรถแดนดอ ส่วนกากได้เห็น ทำหลังคาเป็นบุษบก หนักกว่าของเรามาก อีกอย่างหนึ่งนั้น เขาทำหุ่นราชมนเทียรกับทั้งตำหนักรักษาทั้งหมด เหมือนเมื่อครั้งพระเจ้าสั่บอ ตั้งไว้ให้คนดูในศาลาหลัง ๑ น่าดูมาก ว่าลงทุนทำถึง ๓,๐๐๐ รูปี ดูแล้วต้องออกปากว่า "ไก่บินไม่ได้ทีเดียว" ผมอยากสร้างปราสาทราชมนเทียรทำอย่างหยาบ ๆ เช่นท่านเคยตรัส เป็นแต่เอาทองเข้าปิดถมให้แลดูสง่า มนเทียรแก้วเป็นทำอย่างประณีตสักหน่อย เขาบอกว่าช่างอิตาเลียนทำด้วยแก้วเอามาแต่เมืองเวนิส ดูหรูไม่มีงดงามจับใจอย่างไร มีประหลาดใจอย่างหนึ่ง ที่ฐานปลูกปราสาทราชมนเทียรซึ่งก่อเชือนนั้น ไม่ได้ก่อเชือนรอบแล้วถมทีเป็นผนึกเดียวกันตลอดอย่างเราเข้าใจกัน ถมที่ก่อเชือนข้างด้านหน้าเพียงตอนสร้างปราสาทตอน ๑ ไปถมที่ก่อเชือนตอนมนเทียรแก้วข้างหลังตอน ๑ ระหว่างนนตรงที่เชือมกัน ข้างบนปูกระดานเป็นนอกชาน ดูทีพื้นแผ่นดินเห็นเสาราชมนเทียรบักดินดูโปร่งไปถึงด้านข้างโน้น จะเป็นเช่นนั้นมาแต่เดิมหรือจะมาโกยเอาดินออกเมื่อภายหลังยังคิดไม่เห็น

๓. พระพุทธรูปมหามัยมุนี เมื่อไปเห็นก็เสียใจ ท่านเคยตรัสชมว่าเป็นพระงามน่าดูองค์ ๑ หม่อมฉันได้เคยเห็นรูปฉายาลักษณ์ครั้งหนึ่งนมนานมาแล้ว ดูซวดทรงก็งาม จึงตั้งตามาดู ครั้นไปเห็นเข้าจริงถึงตกใจ ด้วยยังเห็นเป็นทองสัมฤทธิ์แต่ตรงดวงพระพักตร์ขัดไว้เป็นเงา นอกจากนั้นเป็นปูนบั้นผิวเหมือนหนังไก่ย่น แล้วปิดทองคำเปลวทั่วทั้งองค์ แล้วทำมงกุฎสวมพระเศียรกับตาบทิศทรงพระองค์ด้วย ยังนั่ง

พิจารณาก็ยังเห็นแปลก ด้วยพระองค์พระมหามัยมุนีตอนที่เหมือนบัน
นั้นดูไม่เป็นรูปโฉมงามเสียเลย เป็นต้นว่าพระศอโตเกือบเท่าพระพักตร์
พระหัตถ์ขวาที่พาดพระเพลาก็หงิกเหมือนกับหงายพระหัตถ์ด้วย แห่งอื่น
ที่เห็นวิปริตยังมีอีกหลายแห่ง จนพากันฉงนไม่รู้ว่าจะออกปากอย่างไร
เมื่อออกมาจากวิหารแล้วผู้ที่พาไปเขาพูดขึ้นว่า “วัดนี้เคยถูกไฟไหม้หมด
ทั้งวัดครั้งหนึ่ง” จึงนึกเห็นเหตุว่า เมื่อไฟไหม้นั้นน่าที่พระมหามัยมุน
องค์เดิมจะถูกไฟเผาละลาย เหลือคงรูปเดิมแต่พระพักตร์ นอกนั้นเอา
ของเดิมติดต่อแล้วเอาปูนพอกให้กลับเป็นองค์พระจึงวิปริตปานนั้น แต่
พม่าคงปกปิดความจริงให้คนเข้าใจว่าองค์เดิม รูปสัตว์ทองสัมฤทธิ์อยู่
ในบริเวณพระมหามัยมุนีนั้น หม่อมฉันได้พิจารณาโดยถ้วนถี่เห็นว่า
เป็นของเขมรสร้างแน่ มีรูปคนคือรูปพระศิวะ (มี ๓ ตา) ๒ รูป รูปช้าง
เอราวัณใส่หมวกอย่างจำหลักที่นครวัดรูป ๑ รูปสิงห์เบือน ๓ ตัว ๑ แต่
หัวหายหมด หล่อหัวสิงห์แบบพม่าต่อแทน เข้ากันไม่ได้

๔. เมื่ออยู่เมืองร่างกุ้งไปเที่ยวตลาด มีพวกพม่าที่ขายของถาม
ว่าเป็น “โยเดีย” หรือ ก็เข้าใจว่าเขาหมายความว่า “ชาวอโยธยา” หรือ
เป็นแต่สำเหนียกไว้ ครั้นไปถึงเมืองมัณฑเล เราไปบอกว่าเป็น Siamese
ดูพม่าไม่เข้าใจที่เดียว ลองบอกว่าเป็น “โยเดีย” ก็พากัน “อ้อ” และ
เลยเกิดไมตรีจิต พระองค์มีนบอกหม่อมฉันว่ามีอะไร ๆ ต่าง ๆ ที่พม่า
เอาอย่างไทยมาใช้มาก เป็นต้นว่าลวดลายจำหลักที่เรียกว่าลายโยเดีย
มีหลายอย่าง เครื่องดนตรีและกระบวนพ้อนรำและขับร้องก็ยังนับถือแบบ
โยเดียอยู่จนทุกวันนี้ แต่กลายเป็นของที่เสียใจ ด้วย (เฉพาะหญิงเหลือ)
ตั้งใจหมายจะดูพม่ารื่องรำอย่างไทยที่ได้แบบแผนมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
ที่ได้คุ้นเคยกับเจ้านายพม่า ก็เป็นโอกาสที่จะวานให้หาพวกครูบาอาจารย์

มาร้องรำให้ดู แต่เผอิญประจวบเวลาเขาไว้ทุกข์ถวายพระเจ้ายอช งด
เล่นมหรสพ เลยไม่ได้ดู เสียดายยิ่งนัก ลองไปหาซื้อแผ่นคราโมโฟน
เพลงพม่าหลายแห่ง ก็แต่ร้องอย่างสมัยใหม่เข้ากับเบียโนและไวโอลิน
บอกว่าแผ่นเสียงร้องเพลงเข้าเครื่องดนตรีอย่างโบราณเลิกไม่ทำมาเสีย
นานแล้ว "พันทุกข์ สำเร็จทุกข์"

หม่อมฉันได้ไปถึงราชธานทง ๕ เมือง ถ้าเทียบกับเมืองเรา เมือง
ชัยบุระ (สะแคง) อยู่อย่างเมืองธนบุรี เมืองรัตนบุระ (อังวะ) อยู่อย่าง
พระนคร เมืองอมรบุระ อยู่อย่างทวัดเขมา เมืองรัตนบุระ (คอมัณฑเล)
อยู่อย่างทเมืองนนท์ เมอลงเรือล่องมาถึงสะพานเหล็กข้ามแม่น้ำเอราวดี
ที่ทำใหม่ แลเห็นราชธานีได้พร้อมกันทง ๕ เมือง

ถึงเมืองพุกามหูผึ่งด้วยแปลกกว่าที่ไหน ๆ ที่ได้เคยเห็นมาแต่ก่อน
หมดทุกแห่ง ทงจำนวนและรูปสัณฐานเจดยวตถุทม ถาจะอุปมาอยาง
หยาบ ๆ ต้องเปรียบว่า ไปย้ายพระมหาธาตุบรรดามีในพระนครศรีอยุธยา
และเมืองพิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัยมารวมกันไว้ในกรุงเทพ ฯ
ทงหมด นั่นแหละจะใกล้กับจำนวนและขนาดเจดียสถานที่มีในเมืองพุกาม
บัจจัยที่ทำให้ผิดกับแห่งอื่นเป็นข้อสำคัญนั้น เพราะเมืองพุกามอยู่ในภูมิ
ลำเนาตอนอากาศแห้ง Dry Zone ฝนน้อย ต้นไม้ใหญ่เช่นต้นโพธิ์ไม่ขึ้น
แม้เมืองร้างมากว่า ๘๐๐ ปี (ก่อนตั้งราชวงศ์พระร่วง) เจดียสถาน
ยังอยู่ได้ไม่พังทลาย แม้จนเฟรสโคเขียนข้างในก็ยังอยู่หลายแห่ง เขียน
งาม ๆ มาก ลวดลายไม่แพ้เขมรเลย แต่เจดียสถานก่อด้วยอิฐทงนั้น
ศิลาทรายก็มีมาก แต่ไม่ใช้ก่อสร้างอย่างเขมร เป็นแต่ใช้ปูพื้น หม่อมฉัน
เที่ยวทงเช้าและเย็น ๓ วันยังดูไม่ทั่ว แต่ที่สำคัญได้ดูหมดทุกแห่ง จะ
ทูลบรรยายในรายงานพิสดาร

ที่เมืองพุกามก็ได้พักอยู่เรือนรับแขกของรัฐบาล ในวันที่ถึงนั้นได้รับโทรเลขของทูลกระหม่อมชายบอกข่าวว่าสมเด็จหญิงน้อยสันพระชนม์ทำเอาละเหี่ยไปตามกัน หม่อมฉันนึกคาดว่าท่านคงสั่งให้ฝังพระศพไว้ที่เมืองบันดุง เห็นจะไม่ต้องเอะอะอย่างเมื่อพระศพสมเด็จกรมพระสวัสดิ์ฯ

หม่อมฉันได้ทูลไปในจดหมายฉบับก่อน ว่ามีความเสียใจที่ไม่มีมิวเซียมในเมืองร่างกุ้งดังคาดไว้ เรื่องนี้มาได้ความภายหลังว่า ที่จริงนั้นเดิมมีมิวเซียมใหญ่ซึ่งเซอร์ อาเธอ แฟร สร้างไว้เมื่อเป็นเจ้าเมือง จึงเรียกว่า "แฟรมิวเซียม" ครั้นถึง ค.ศ. ๑๙๑๑ รัฐบาลจะตั้งโรงพยาบาลใหม่ หาที่อื่นเห็นไม่เหมาะกว่าตรงที่เซอร์ อาเธอ แฟร ได้สร้างมิวเซียม จึงเลิกมิวเซียมเสียชั่วคราว เอาที่นั่นเป็นโรงพยาบาล ของในมิวเซียมเอาแยกย้ายไปฝากไว้ในมหาวิทยาลัยบ้าง เอาใส่หีบเก็บไว้ในคลังบ้าง ยังไม่ได้สร้างมิวเซียมใหม่จนบัดนี้ ของที่ขุดค้นได้ใหม่ พบที่แขวงไหนก็ปลูกโรงเรียกว่า "มิวเซียม" เก็บรักษาไว้ที่นั่น ที่เมืองพุกามก็มีแห่งหนึ่ง หม่อมฉันได้ไปดู เป็นคลังเท่านั้นเอง แต่ของที่ไปเห็นเช่นพระพิมพ์เป็นต้น เป็นรุ่นเดียวกันกับพระปฐมเจดีย์เป็นแน่ แต่เมืองนครปฐมร้างก่อนเมืองพุกาม พนักงานโบราณคดีในเมืองพม่าเวลานี้หัวหน้าก็ว่าง U Ngwe Zin ที่เขาให้มากับหม่อมฉันเป็นแต่ผู้รั้ง เป็นคนชั้นหลวงบริบาลของเรา แต่เป็นคนเรียบร้อยดี ในเรื่องโบราณคดีดูไม่มีคนเอาใจใส่มากนัก ก็เห็นจะอย่างเดียวกับเมืองเรานั่นเอง

มีเรื่องเสียใจที่หม่อมฉันควรจะทูลแต่ในจดหมายฉบับก่อนอีกเรื่องหนึ่ง แต่พึ่งมาตระหนักเมื่อส่งจดหมายไปแล้ว จึงจะทูลในจดหมายฉบับนี้ คือเมื่อหม่อมฉันขึ้นไปบูชาพระเกศธาตุที่เมืองร่างกุ้ง เห็นมณฑปที่ทำ ๔ ทิศพระธาตุ และหลังอื่นที่จำหลักด้วยไม้ ดูงามไม่ต่ำตาเหมือน

เมื่อมาเห็นคราวก่อน ซ้ำเห็นมณฑป “อย่างเทศ” ทำขึ้นใหม่หลายหลัง ออกฉุนถึงสั่งหญิงพลัยให้ถ่ายรูปส่งไปทูลพ้องเสด็จอาว์ ต่อหลายวันมา จึงนึกได้ว่า เมื่อสัก ๕ - ๖ ปีมานี้ไฟไหม้หมดทั้งบริเวณมณฑป และเครื่องไม้จำหลักทั้งนั้นและหม่อมฉันเคยชอบแต่ก่อนนั้น ไฟไหม้เสียหมดแล้ว ทั้งหมอยู่บัดนี้เบนของสร้างใหม่ทั้งนั้น ฝีมือเรียวเลวลงกว่าแต่ก่อนมาก หม่อมฉันได้ไปปรารภกับฝรั่ง เขาบอกว่าฝีมือช่างพม่าทุกวันนี้ ทั้งช่างจำหลักไม้ ช่างจำหลักเงิน และช่างพระพุทธรูปเลวลงหมดทุกอย่าง ของจำหลักไม้ที่ฝีมือดียังมีวัดสะดิ้น กับวัดนางพระยา Queen's Temple อยู่ที่เมืองมัณฑเล แต่ก็ซวนเซจวนจะพังอยู่แล้ว เพราะไม่มีใครซ่อม ของสร้างใหม่เป็นอันว่าจะหาฝีมือดีไม่ได้เลย

หม่อมฉันลงเรือล่องจากเมืองพกาม จอดนอนกลางทาง ๒ คืน ผ่านย่านบ่อน้ำมันดินแต่ไม่ได้ขึ้นดู เห็นแต่ตั้งร้านสำหรับสูบน้ำมันสลอนไปราวกับป่าต้นไม้ ทำถึง ๓ ตำบล มาถึงเมืองแปรเมื่อวันอังคารที่ ๔ กุมภาพันธ์ รัฐบาลรับรองและให้อยู่ที่เรือนรับแขกเหมือนแห่งอื่นที่ผ่านมาแล้ว เมืองแปรนั้นเป็น ๒ เมือง เมืองโบราณนั้นชื่อสรเขตร (เรียกกันว่าตำบลมอซา) อยู่เหนือน้ำ เมืองแปรเป็นเมืองตั้งภายหลัง และยังเป็นตัวเมืองเดียวนี้ อยู่ใต้น้ำลงมา หม่อมฉันไปดูเมืองสรเขตรก่อน พอเห็นก็หูผึ่งอก เป็นเมืองเก่าก่อนเมืองพุกามขึ้นไป พระเจดีย์และรูปจำหลักเป็นอย่างเก่ามาก ต้องเอาไว้ทูลในรายงานพิศดาร ไปที่นี่สนุกอย่างหนึ่ง ด้วยเขายอมให้ขุดหาพระพิมพ์ ซึ่งมองสิเออร์ดือรอยเซต เจ้ากรมโบราณคดีเมืองพม่าแต่ปลดจากราชการแล้ว กระซิบบอกหม่อมฉันให้ทราบมาแต่เมืองมัณฑเล ได้พระพิมพ์ชั้นเก่าหลายองค์เตรียมจะส่งไปถวายเมื่อถึงปีนัง เวลาบ่ายได้ขึ้นไปบูชาพระมหาธาตุ

สันดอ Shwe Sandaw รูปสัณฐานก็อย่างพระเจดีย์มอญบีดทองทั้งองค์ ไม่สู้ใหญ่โตนักแต่น่าดู ด้วยเครื่องไม้จำหลักต่าง ๆ เช่นมณฑปเป็นต้น ของเก่ายังอยู่ดี ไม่ถูกไฟไหม้เหมือนที่พระเกศธาตุเมืองร่างกุ้ง และไม่ถูกแผ่นดินไหวเหมือนที่พระมเตาเมืองหงสาวดี กับอีกอย่างหนึ่งอัศจรรย์ที่มีพระพุทธรูปทั้งหล่อทั้งจำหลักศิลาและปั้นงาม ๆ มากกว่าที่ไหน ๆ ที่ได้เคยเห็นมาในเมืองพม่า เห็นจะเป็นเพราะไม่มีเหตุอันตรายก็ไม่ถูกคนชั้นหลังปฏิสังขรณ์เหมือนที่อื่น เวลาค่ำกรรมการผู้ใหญ่ที่เป็นพม่าเชิญไปเลี้ยงอย่างพม่า ประหลาดใจอีกที่อาหารพม่าเหมือนกับไทยที่กรุงเทพ ฯ ผิดกับอาหารในมณฑลพายัพ กินอร่อยที่เดียว แต่พม่าไม่กินของหวานเช่นเดียวกันกับชาวมณฑลพายัพ เมื่อไปกินเลี้ยงนั้นพูดกันขนถึงเรื่องหม่อมฉันอยากดูละครพม่ารำและร้องเพลงอย่าง “โยเดีย” แต่เผอิญสับเวลาไว้ทุกทีถวายพระเจ้ายอชไม่ได้ดู แขกคนหนึ่งเป็นผู้พิพากษาบอกว่า เดี๋ยวนี้ตัวนายโรงที่เป็นเอกในเมืองพม่าชื่อมองโปสิน เชาเล่นละครให้คนดูอยู่ที่เมืองจองเด ระยะทางห่างเมืองแปรรถยนต์แล่นสักชั่วโมงครึ่ง ทางรถไฟก็ผ่านไปทางนั้น เชาแนะให้ไปรถยนต์แต่เวลา ๑๙.๐๐ น. จะมีเวลาดูละครสักชั่วโมงเศษ แล้วจึงขึ้นรถไฟที่สถานีเมืองนี้กลับเมืองร่างกุ้ง ก็เป็นอันตกลง พวกกรรมการเมืองแปรและเมืองจองเดรับรอง เป็นอันได้ดูตัว “เจ้ากรับ” รำอย่างโยเดีย และพวกละคร (มีตัวยายครออกมาด้วย) ร้องเพลงโยเดียให้ฟังด้วย ยังมีเค้าไทยอยู่ทั้ง ๒ อย่าง ดูแล้วขึ้นรถไฟกลับมาถึงเมืองร่างกุ้งวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ เวลา ๕.๓๐ น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

คัดถูกต้องตามต้นฉบับ

ดวงจิตร

(สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

เมืองร่างกุ้ง

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘

ทูล สมเดจกรมพระนรศร ฯ

หม่อมฉันกลับมาถึงเมืองร่างกุ้งเช้าวันนี้ พอเข้าผนึกจดหมายหม่อมฉันถวายทางไปรษณีย์อากาศแล้ว กงสุลสยามจึงให้เชิญลายพระหัตถ์ที่ประทานมาทางไปรษณีย์อากาศมาส่ง รู้สึกลดสรดโศกอย่างยิ่งที่เจ้านายสันพระชนม์ตัดต่อกันใกล้ ๆ เป็นลำดับไปถึง ๔ พระองค์ สะกดใจได้แต่ด้วยนึกอย่างทรงเชียนมาในท้ายลายพระหัตถ์ว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา เท่านั้น

การที่หม่อมฉันกะว่าจะไปเมืองเมาะตะมะและเมืองเมาะลำเลิงนั้นเป็นอันงด เพราะได้ความว่าถ้าจะดูของดีต้องเข้าไปลึก ใช้เวลาหลายวัน ๆ มีไม่พอ อีกประการหนึ่ง เจ้าหญิงร้องทุกข์ทนนอน ๆ ในรถไฟติด ๆ กันไม่ไหว เพราะนอนไม่หลับ จึงเป็นอันรอกำหนดวันเรือไปปีนังเท่านั้น แต่จะกลับไปถึงวันที่ ๑๖ ตามกำหนดเดิม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

คัดถูกต้องตามต้นฉบับ

ดวงจิตร

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ กับสำเนา

จดหมายที่โปรดให้คัดประทานมา ๒ ฉบับนั้นแล้ว มีเรื่องเมืองพม่าหมวดเบ็ดเตล็ดที่หม่อมฉันนึกได้อีกบางเรื่องจะทูลในจดหมายฉบับนี้ คือ

๑. เรื่องวิธีปลงศพของพม่า ซึ่งเราได้เคยสงสัยกันว่าเหตุใดจึงเผาบ้างผังบ้าง เอาอะไรเป็นเกณฑ์นั้น เมื่อหม่อมฉันพักอยู่เมืองร่างกุ้งเจ้าฉายเมืองกับเจ้าขุนศึกถูกเจ้าฟ้าเชียงตุง เขาเห็นหม่อมฉันชอบค้นเรื่องโบราณคดี เขาไปพาอาจารย์พม่าคนหนึ่งชื่ออูโปกยา U Po Kaya ซึ่งนับถือกันว่าเป็นผู้มีความรู้มาให้หม่อมฉันซักไซ้ไต่ถามหลายครั้ง ดูแกมีความรู้ขนบธรรมเนียมพม่ามากอยู่ เรื่องวิธีปลงศพ แกบอกอธิบายว่าการปลงศพพม่านั้นย่อมผังเป็นประเพณีในบุคคลสามัญ เว้นแต่ศพพระกับเจ้า ศพพระยังเผากันอยู่จนทุกวันนี้ ส่วนศพเจ้า คือพระศพพระเจ้าแผ่นดินเป็นอาทิ แต่โบราณทีเดียวถวายเพลิงแล้วลอยพระธาตุลงน้ำหมด แล้วก่อพระเจดีย์เป็นอนุสรณ์ไว้ตรงที่ถวายเพลิงพระศพ ต่อมาแก้ประเพณีเดิมเป็นเอาพระธาตุบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่สร้าง พระเจ้ามินดงตรัสสั่งสำหรับพระศพพระองค์เองว่า ให้เอาพระศพบรรจุไว้ในพระเจดีย์ทีเดียวไม่ต้องถวายเพลิงก่อน เป็นทำนองจะมิให้ต้องลำบากแลสิ้นเปลืองเหมือนพระบรมศพแต่หนหลัง ถือว่าการบรรจุนั้นมิใช่ผัง ไม่เสียธรรมเนียมเดิม เขาบอกอธิบายดังนี้

๒. ครั้งหม่อมฉันแต่งหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า เคยทราบว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปล้อมเมืองตองอู เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๒ ได้ให้ขุดคลองไขน้ำในคูเมืองตองอูให้ไหลลงแม่น้ำสะโตงเพื่อจะให้ขาดน้ำที่ในเมือง และคลองนั้นยังปรากฏอยู่ พม่าเรียกว่า “คลองอโยธยา” เมื่อก่อนหม่อมฉันจะไปเมืองพม่าคราวนี้ ทราบว่าพระไพรสณฑ์สาลารักษ์ (อองเทียน) กรมป่าไม้ ซึ่งออกจากราชการนานแล้ว

ไปอยู่เมืองตองอู จึงมีจดหมายไปถามว่า คลองอโยธยานั้นยังอยู่หรือ
อย่างไร พระไพรสณฑ์ ฯ ตอบมาว่าคลองอโยธยานั้นแต่เดิมมีจริง ยังมี
คนชั้นอายุ ๗๐ ปีได้เคยเห็นเมื่อเป็นร่องรอยอยู่ แต่เดี๋ยวนี้ตื้นพูนตื้นเต็ม
สูญไปเสียแล้ว เมื่อหม่อมฉันได้ทราบเช่นนั้นก็ระงับความคิดที่จะไป
เมืองตองอู ครั้นเมื่อไปถึงเมืองร่างกุ้ง จึงไปได้ความว่ามีพระเจดีย์พม่า
เรียกว่า “พระเจดีย์อโยธยา” อยู่ทั้งที่เมืองหงสาวดีและที่เมืองตองอู
แต่ที่เมืองหงสาวดีสืบไม่ได้ความว่าอยู่ตรงไหน ได้ทราบอธิบายจาก
อาจารย์ คนที่ทูลมาแต่เรื่องพระเจดีย์ที่เมืองตองอูว่ามีอยู่ ๒ องค์ ชาว
เมืองเรียกกันในภาษาพม่าว่า Myat (มัย) Saw (เจ้า) Nyin (น้อง)
Aung (พี่) ดูตรงกับว่า “พระเจดีย์เจ้าพี่น้อง” แต่เล่าเรื่องตำนาน
ไถลไปว่าสร้างมาได้ตั้ง ๒๐๐๐ ปีแล้ว หม่อมฉันออกจะเชื่อว่าเป็น
พระเจดีย์ของสมเด็จพระนเรศวร ฯ เพราะหม่อมฉันเคยเห็นพระเจดีย์
พี่น้องเช่นว่า คือ พระสถูป ๒ องค์อยู่บนฐานชุกชีเดียวกัน มีอยู่ที่เขาแก้ว
บ้านระแหง แขวงเมืองตาก ที่นั่นมีพระเจดีย์และวัดที่พระเจ้าแผ่นดินแต่
โบราณสร้างไว้เป็นอนุสรณ์สงครามหลายองค์ สมเด็จพระนเรศวร ฯ
คงสร้างตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ที่มาสร้างพระเจดีย์
ภูเขาทองไว้ ณ ที่พระนครศรีอยุธยา ได้สั่งเขาไว้ให้ถ่ายรูปฉายาลักษณ์
มาให้ แต่จะได้หรือมิได้ไม่แน่ใจ

๓. เรื่องพระมุเตาที่เมืองหงสาวดีพังนั้น เมื่อหม่อมฉันกลับจาก
เมืองหงสาวดีแล้ว วันรุ่งขึ้นอาจารย์ใหญ่ของมหาวิทยาลัยเชิญไป
เลี้ยงน้ำชา และเชิญพวกครูบาอาจารย์กับพวกเจ้าไทยใหญ่ที่เป็นนักเรียน
ให้มาพบกับหม่อมฉันหลายคน เวลานั่งกินน้ำชา เขาถามถึงเรื่องหม่อมฉัน
ไปเที่ยวเมืองหงสาวดี เลยพูดกันต่อไปถึงเรื่องพระมุเตาพัง เขาบอกว่า

พวกสัปปุรุษกำลังคิดจะสร้างพระมุเตาชั้นใหม่ หม่อมฉันปรารภว่าการที่จะสร้างนั้นดูลำบากอยู่ เพราะถ้าสร้างเสริมของเดิมที่พังขึ้นไปก็น่าจะไม่อยู่ได้ ถ้าจะรื้อของเดิมที่ยังเหลืออยู่เสียก่อนแล้วจึงสร้างชั้นใหม่ ก็น่าที่พวกพม่ามอญจะไม่กล้าทำด้วยกลัวบาป ครูในมหาวิทยาลัยคนหนึ่งจึงบอกแก่หม่อมฉันว่าเขาคิดแบบที่จะสร้างเสร็จแล้ว พี่หรือน้องชาย Brother ของตัวเขาเป็นผู้คิดแบบ ว่าจะไม่รื้อหรือก่อเสริมของเดิมทั้ง ๒ สถาน จะบีกเจาะเสาเหล็กเป็นรากรอบฐานพระเจดีย์เดิม แล้วก่อพระเจดีย์องค์ใหม่ด้วยคอนกรีตครอบของเดิม (เหมือนอย่างฝาชี) ไม่ให้น้ำหนักลงที่รากเดิม แต่จะเป็นเงินหลายแสน พวกพม่ามอญยังกำลังเรี่ยไรกันอยู่

๔. พระเจดีย์สูงกลางเมืองร่างกุ้งที่ท่านโปรดนั้น หม่อมฉันมีความเสียใจที่ต้องทูลว่า เดี๋ยวนี้ดูไม่เป็นสง่าเหมือนอย่างแต่ก่อนเสียแล้ว เพราะปลูกกุฏิวิหารบนชั้นทักษิณบังเสียเกือบรอบ ๆ ฐานทักษิณ ทรมถนนก็ปลูกร้านให้คนเช่าขายของ (ทำนองเดียวกับร้านวัดสามปลื้ม) แต่ที่เมืองพม่าเดี๋ยวนี้มีแปลกอย่างหนึ่งที่พวกพม่าชอบเอาไฟฟ้าประดับพระเจดีย์ตั้งแต่ยอดลงมาจนถึงฐาน กลางคืนจุดไฟเหมือนกับแต่งเฉลิมพระชันษาเสมอทุกคืน การแต่งไฟฟ้าประดับพระเจดีย์ดูพม่าชอบทำกันทุกหนทุกแห่ง ไม่ทำแต่ในเมืองใหญ่เท่านั้น ที่ไหน ๆ ถ้าพอจะทำได้ก็เป็นแต่งไฟฟ้าทั้งนั้น เมื่อหม่อมฉันไปพักอยู่เมืองพกาม ที่เรือนรับแขกของรัฐบาลไม่มีไฟฟ้า เขาจ่ายโคมเจ้าพายุมาให้ก็นึกว่าเป็นเมืองบ้านนอก ยังไม่มีไฟฟ้า ครั้นค่ำลงเห็นพระเจดีย์มีไฟฟ้าแต่งอร่ามตลอดยอดถึง ๒ องค์ก็ประหลาดใจ ภายหลังจึงทราบว่าทั้ง ๒ แห่งนั้น

มีเครื่องไฟฟ้าเล็ก ๆ ที่ในวัดสำหรับแต่งองค์พระเจดีย์ ไม่ได้ใช้ต่อไปถึงบ้านเรือนราษฎร เมื่อกลับมาถึงเมืองร่างกุ้ง วันหนึ่งหม่อมฉันผ่านพระเจดีย์สุเลไปเวลาพลบค่ำ เห็นไอเสียเครื่องยนต์ชนปล่องอยู่บนฐานทักษิณ จึงทราบว่ามีเครื่องไฟฟ้าของพระเจดีย์เหมือนกัน เป็นการศรัทธาอย่างแปลกประหลาดดังนี้

๕. เมื่อหม่อมฉันมาพักอยู่เมืองร่างกุ้ง ได้ทราบจากพวกรัฐบาลว่าราชทูตอังกฤษในกรุงเทพ ฯ บอกไปว่า จะมีพระเถระที่ศักดิ์สูงไปเที่ยวเมืองพม่าองค์ ๑ หม่อมฉันให้เขาจดชื่อมาให้จึงได้ทราบว่าสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ หม่อมฉันกะยินดีนักว่าถ้าไปถึงทันพบกัน หม่อมฉันจะยุให้ไปถึงอินเดีย เพราะไปดูเพียงเมืองพม่าและเมืองลังกาจะไม่เป็นประโยชน์เท่าใดนัก แต่หม่อมฉันออกจากเมืองพม่ามาเสียก่อนสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ไปถึง ครั้นมาถึงเมืองปีนังจึงทราบว่าสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ออกมากับพระรัชมงคล วัดสัมพันธวงศ์ และพระสาธุศีลสังวร วัดบวรนิเวศ ฯ มาบ่นเหมือนกันว่าเสียดายที่แคลวกับหม่อมฉัน ได้ยินว่าลงเรือไปอินเดีย หม่อมฉันก็ยินดีด้วย นัยว่าจะไปถึง ๓ เดือนจากลับบางทีจะได้พบกัน

๖. หม่อมฉันได้ส่งรูปฉายาลักษณ์มาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนอก ๕ รูป คือ

๑. รูปหมู่ถ่ายที่ในวังหน้ามหาปราสาทเมืองมัณฑเล หญิงพลัยเป็นผู้ถ่ายจึงไม่มีรูปอยู่ในหมู่

๒. รูปพระมุเตา เมื่อยังดี

๓. รูปพระมุเตา ที่พัง

๔. รูปวัดอานันทเจดีย์ ณ เมืองพุกาม

๕. รูปพระเจดีย์สุเล ที่เมืองร่างกุ้ง

๗. เมื่อเวลาเช้า ๙.๓๐ น. วันที่ ๒๗ น กรมพระกำแพงเพชร ฯ พาพระองค์หญิงเหมวดีเสด็จมาด้วยเครื่องบินจะเข้าไปกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันทราบว่ากรมพระกำแพงเพชร ฯ ให้เช่าวังดอกไม้เสียแล้ว ทูลถามเธอว่าจะไปพักอยู่ที่ไหน เธอตรัสว่าเห็นจะไปอยู่โฮเต็ล หม่อมฉันนึกสงสารจึงทูลชวนให้ไปพักที่วังวรดิศ เธอตรัสรับ จึงได้มีโทรเลขบอกหญิงจงไปจากที่สนามบิน นัยว่ากรมพระกำแพงเพชร ฯ จะเสด็จเข้าไปอยู่กรุงเทพ ฯ เพียงสองสามวันแล้วจะกลับสิงคโปร์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันเสาร์ราวน์ มีความเสียใจที่ไม่สามารถถวายหนังสือบรรเลงตามกำหนดสัปดาห์ละครั้งเช่นเคยมาได้ ด้วยหญิงอามไม่สบายด้วยโรคประจำเดือน ดีดพิมพ์ไม่ไหว เกล้ากระหม่อมจะเขียนถวายเองก็บังเอิญมีอะไรต่ออะไรมาฉุดเอาหัวหกก้นขวิดไปเสีย เหลือเวลาพอแต่จะเขียนให้ทรงทราบได้เพียงเท่านี้เอง ขอประทานอภัยโทษ

หญิงเพียรได้นำลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ กับของประทานไปส่งให้ ได้รับแล้ว ขอถวายบังคมฝ่าพระบาททั้งครอบครัว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ รายละเอียดจะกราบทูลภายหน้า ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรสิ

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับเล็ก ทรงเขียนเองเมื่อวันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ ตรัสบอกว่าหญิงอามไม่สบายพอจะดีดพิมพ์ และพระองค์ท่านก็ทรงติดกจอนเบ็นกังวล จึงไม่สามารถจะเขียนลายพระหัตถ์ประจำสัปดาห์เหมือนเช่นเคยนั้น ทางฝ่ายหม่อมฉันก็เกิดกรณีที่ต้องเปลี่ยนเรื่องจดหมายประจำสัปดาห์นี้ เดิมหม่อมฉันคิดจะถวายรายงานเรื่องเที่ยวเมืองพม่าโดยพิสดารสักตอนหนึ่งในสัปดาห์นี้ พอลงมือเขียนได้สักห้าหกหน้าก็ได้รับพระโทรเลขทูลกระหม่อมชาย มีมาจากเมืองสิงคโปร์เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ตรัสถามว่าหม่อมฉันกับลูกหญิงทั้ง ๓ คน จะรับไปอยู่เบ็นแขกของท่านที่ Cameron Highlands ในระหว่างวันเสาร์ที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ จนวันอังคารที่ ๓ มีนาคม ได้หรือไม่

หม่อมฉันอยากเห็นที่แห่งนี้มานานแล้ว ด้วยได้ยินชมกันว่าเบ็นที่อากาศดีสบายนัก แต่สมเด็จกรมพระสวัสดิ์ ฯ กับพระองค์หญิงอาภา

พรรณีไปก่อน ไปเกิดเหตุรถล่มแทบถึงสันพระชนม์ หม่อมฉันก็เลย
กระดากคลายอยากเห็น จึงยังมิได้ไป ครั้นทูลกระหม่อมชายตรัสชวนมา
ปรึกษากันเห็นว่าท่านตรัสชวนด้วยทรงพระเมตตาอารี ถ้าไม่ไปก็เสีย
อัชฌาสัย จึงทูลตอบรับจะไปเฝ้าตามพระประสงค์

การที่ไปแคเมรอนไฮแลนด์เป็นเหตุให้ต้องหยุดเขียนเรื่องเที่ยว
เมืองพม่า จะส่งถวายไม่ทันในคราวเมล์ส้ปดาห์นี้ แต่จะเอาเรื่องไป
เที่ยวแคเมรอนไฮแลนด์มาทูลบรรเลงแทน

ที่เรียกว่า Cameron Highlands นี้ (เรียกนามตามชื่อมิสเตอร์
แคเมรอน พนักงานทำแผนที่ผู้แรกไปพบ) อยู่กลางแหลมมลายูใน
อาณาเขตของเมืองปะหัง ไปจากเมืองแปะระ ต้องข้ามเทือกเขาบันนำ
แหลมมลายูก่อนแล้วจึงถึงแคเมรอนไฮแลนด์ เป็นที่ผืนใหญ่อยู่ใน
ระหว่างภูเขา พื้นที่สูงกว่าระดับทะเลราว ๕,๕๐๐ ฟุต พื้นเขตไข้มะเลเรีย
และอากาศปราศจากธุลีเย็นสบาย จึงสร้างเป็นสุขสถาน ทางไปจาก
เมืองปีนัง จะไปด้วยรถยนต์ตลอดทางหรือจะไปด้วยรถไฟก่อน ไปขึ้น
รถยนต์ต่อเมื่อขึ้นเขาสูงก็ได้ หม่อมฉันไปทางรถไฟ ออกจากสถานีไปร
ท่าข้ามจากเมืองปีนัง เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า ๙.๐๐ นาฬิกา
แล่นไป ๕ ชั่วโมงครึ่ง บ่าย ๑๔.๓๐ นาฬิกา ถึงสถานี Tapah Road ใน
อาณาเขตแปะระ ลงจากรถไฟขึ้นรถยนต์ไปด้วยกัน ๒ หลัง หิ้บผ้าผูก
ไปท้ายรถขับขึ้นเขา ทางรถยนต์ที่ทำขึ้นเขาทำเลียบเหวลึกลงไป บางแห่ง
วงเคบน่ากลัว แม้คนขับชำนาญทาง การขับรถโดยเร็วพัดคนนั่งมิให้คร่
ทรงตัวนิ่งอยู่ได้ เป็นเช่นนั้นไม่หยุดหย่อน เล่นเอาหญิงพูนเมามากที่เดียว
ด้วยหนทางที่ไปรถยนต์ถึง ๔๐ ไมล์ รถแล่นอยู่ ๒ ชั่วโมงจึงถึงโฮเต็ล

แคเมรอนไฮแลนด์เวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกา ทูลกระหม่อมชายก็เสด็จไปถึงในวันนั้นเอง ท่านเสด็จมาจากเมืองกวาลาลุมปูร์ ทางสั้นกว่า ถึงก่อนพวกหม่อมฉันสัก ๓ ชั่วโมง ทรงจัดห้องหับไว้รับเสร็จเสด็จคอยรับอยู่ที่หน้าโฮเต็ล การที่ได้พบกับทูลกระหม่อมชายอีกครั้งหนึ่งเมื่อล่วงมากว่าปีมีความยินดีเพียงใดไม่จำต้องพรรณนา ท่านเสด็จมาแต่กับหม่อมสัมพันธ์ไม่มีข้าไทยใครอื่นมาด้วยอีก ท่านเคยเสด็จเที่ยวเตร่โดยลำพังอย่างนี้มานานแล้ว ทางฝ่ายหม่อมฉันสู้ท่านไม่ได้ด้วยต้องมีนายชิตคนรับใช้ไปด้วย เมื่อพักอยู่ด้วยกัน ๓ วันนั้น การเที่ยวเตร่ต้องแยกกันเป็นพวกผู้หญิงเที่ยวด้วยกันกระบวน ๑ เพราะพวกผู้หญิงของหม่อมฉันยังครั่นคร้ามไม่อยากขึ้นรถยนต์ขับลัดเลาะเลียบเหว จึงมักไปเที่ยวเดินเล่นด้วยกันตามที่ใกล้ ๆ ส่วนทูลกระหม่อมชายกับหม่อมฉันขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวที่ไกล ๆ ด้วยกัน อากาศที่แคเมรอนไฮแลนด์เวลาหม่อมฉันไปปรอทกลางวันราว ๗๒° กลางคืนระหว่าง ๖๑° กับ ๕๙° เขาว่าหนาวที่สุดเคยมีเพียง ๕๒° บ้านเรือนที่นั่นมีเตาผิงไฟอย่างเรือนยุโรปหมดทุกหลัง แต่ที่โฮเต็ลยังมีเตาผิงไฟเพียงในห้องใหญ่ที่ประชุมคน ตามห้องนอนยังหามีไม่ รู้สึกอยู่ข้างหนาวมาก เวลานอนต้องใส่เสื้อและห่มผ้าเข้าโปงหลายชั้น สังเกตดูในเวลาไปอยู่แคเมรอนไฮแลนด์รู้สึกว่ามีกำลังสมบูรณ์ขึ้น

วันอังคารที่ ๓ มีนาคม เวลาเช้า ๘.๐๐ นาฬิกา ขึ้นรถยนต์กลับจากแคเมรอนไฮแลนด์พร้อมกันทั้งพวกทูลกระหม่อมชายและพวกหม่อมฉันลงมาแยกกันที่เมืองตาปะ หม่อมฉันขึ้นรถไฟกลับมาเมืองปีนังทางข้างเหนือ ทูลกระหม่อมชายท่านเสด็จรถยนต์ต่อไปทางข้างใต้ โปรแกรม

ของท่านในวันที่ ๓ นั้นจะไปประทับแรมที่สุขสถานี Fraser's Hills ในอาณาเขตสลังงอร์ วันพุธที่ ๔ จะเสด็จรถยนต์ต่อไปประทับแรมที่สถานี Kuala Lipis ริมทางรถไฟในแขวงเมืองปะหัง วันพฤหัสบดีที่ ๕ จะขึ้นรถไฟที่สถานีนั้นไปถึงเมืองสิงคโปร์เวลาเช้าวันศุกร์ที่ ๖ พอบ่ายจะเสด็จลงเรือกลับไปชวา ถ้าว่าโดยย่ออีกนัยหนึ่งคือท่านเสด็จมาส่งพระศพสมเด็จหญิงน้อยกับพระองค์หญิงเหมวดีถึงเมืองสิงคโปร์แล้ว เป็นโอกาสที่จะเที่ยวทอดพระเนตรในสหรัฐมลายูได้ จึงเที่ยวประพาสสัปดาห์หนึ่งเสด็จมาถึงแคเมรอนไฮแลนด์เห็นใกล้กับที่หม่อมฉันอยู่ เที่ยบทางราวเท่ากรุงเทพฯ ไปถึงเมืองประจวบครขันธ์ จึงตรัสชวนให้หม่อมฉันไปเที่ยวทนนด้วย เรื่องมันเท่านนเอง

หม่อมฉันได้ส่งรปฉายาลักษณ์โฮเต็ลแคเมรอนไฮแลนด์ที่ได้ไปอยู่มาถวายแผ่น ๑ จะทูลพรรณนาที่แคเมรอนไฮแลนด์อย่างไรให้เข้าพระทัยได้ตรงกับที่เป็นจริงเป็นการยาก จะว่าเป็นที่ราบอยู่กลางภูเขาก็ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะมีทั้งที่ราบและที่เขาอันต้องขึ้นลง จะว่าเป็นที่ซอกเขาหรือไหล่เขาก็มิใช่ เพราะมีที่ราบบางแห่งถึงทำสนามกอล์ฟได้ นักเปรียบกับที่เคยไปเห็นเป็นที่านองเดียวกันกับเมืองสวรรค์ที่เขียนไว้ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ คือมที่สำหรับเดินเห็นเล่นหัว และตามยอดเนินเขามีวิมานเป็นหลัง ๆ รายไป จะทรงสังเกตได้ในรูปฉายาลักษณ์ที่หม่อมฉันถวายมา ที่ตาบลนพงศ์รางมาสัก ๑๐ ป แต่เจรญรวดเรวด้วยรัฐบาลกล้าลงทุนทำถนนให้คนไปมาได้สะดวก และมีบริษัทไปตั้งประกอบการค้าจับหลักที่สำคัญคือมีน้ำประปาและไฟฟ้าใช้ได้ตลอดแล้ว หม่อมฉันพูดกับคนที่เขาอยู่ที่นั่นว่าอีกสัก ๑๐ ปีเห็นจะเป็นเมือง เขาตอบว่าถ้าความเจรญดำเนินอยู่เท่าเดียวนไม่ถึง ๑๐ ปีดอก ข้อนี้ถ้าทรงสังเกต

ยอดเขาข้างหลังโฮเต็ลในรูปฉายาลักษณ์ จะเห็นได้ว่าเป็นรอยถางด้วย
กำลังเตรียมจะปลูกสร้างบ้านเรือน มียอดเขาที่แลเห็นเช่นระกะไป
ทงนน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือฉบับนี้ขอถวายใช้หนทไม่ได้ส่งถวายเมื่อเมื่อวันเสาร์ที่ล่วง
แล้วมา

ขอประทานกราบทูลเรื่องของเมืองพม่า ซึ่งทรงพระเมตตาโปรด
ประทานไป

ตลับรูปหัวใจนั้น เพาะพม่าให้เป็นช่างโซดเต็มที ถ้าว่าถึงการ
กระทำเขาทำดี แต่กระไรเลย รูปภาพมันช่างเป็นฝรั่งเศียรจริงๆ หัวเด็ก
ตัวยาวยิ่งอย่างเดียวกับรูปแบบเสื้อเครื่องแต่งตัวก็ปานนั้น แต่เข้าใจใน
พระประสงค์ได้ดี ว่าทรงเลือกมาประทานเพราะตลับเป็นรูปหัวใจ ไม่ใช่
เพราะรูปภาพงาม ยังข้อสำคัญที่ได้ความรู้ใหม่ ว่าเครื่องรักจารเป็น
ลายถมทองหรือรักส่านั้น เป็นของพม่าทำเอาอย่างไทยพายัพ อันเป็น
การตรงกันข้ามกับที่คิดแต่ก่อน ว่าไทยพายัพเอาอย่างพม่ามาทำ แต่
ที่จริงไม่ควรจะเข้าใจผิดไปเลย เพราะเครื่องรักจารลายนั้นเรียกว่า
“เครื่องยวน” บอกกำเนิดอยู่โดยตรงแล้ว

พระพิมพ์นิดหน่อย เป็นเครื่องแสดงอายุบ้านเมืองให้ปรากฏได้แน่ที่สุด เป็นพระแบบทางมหายานทั้งนั้น ในเหตุที่รูปพระร่อยหรอไปอาจเป็นเพราะถูกตากแดดกรำฝนมาในกาลใดช้านานอย่างทรงพระดำรัสเป็นได้ หรือมิฉะนั้นจะเลือนมาแต่แรกทำทีเดียวก็อาจเป็นได้ ตามที่ความเห็นเช่นนี้เพราะได้เคยเห็นพิมพ์ทองเหลืองซึ่งสำหรับกดพระพิมพ์ที่เป็นรูปซ้ำกัน ถ้าพิมพ์กดชัดเจนดี ถ้าพิมพ์กดเลือน เข้าใจว่าพิมพ์ที่เลือนนั้น คงกดถ่ายออกจากพระที่พิมพ์ออกแล้วอีกทีหนึ่ง ด้วยจะต้องการแม่พิมพ์มาก ซึ่งอาจทำพระตามหมู่ตามแผ่นให้ได้โดยเร็ว

พิจารณาฉายาลักษณ์รูปสัตว์สัมฤทธิ์ที่ประทานไป เห็นต้นเต่าทั้งแม้เป็นของเขมรก็จริง แต่เป็นเขมรผสมอัน ซ้ำรายที่ทำหัวสิงห์ซ่อมต่อเป็นหัวอย่างพม่า และว่าช่างที่ทำไม่เคยเห็นหัวสิงห์เขมรมาเลย แต่ก็จัดว่าเป็นการดัดทำผูกคิดปฏิสังขรณ์ให้คนดี ช้างเอราวัณนั้นจำได้แน่ว่าเมื่อเกล้ากระหม่อมเห็นนั้นชำรุด ในฉายาลักษณ์ที่ประทานไปเห็นดังอยู่เรียบร้อย คงเป็นอันได้ซ่อมแซมแล้ว

รูปพระนอน เห็นเข้านึกเสียใจเหลือเกินที่เสียเสียแล้ว ไม่ใช่ดีแต่องค์พระนอน รูปพระสาวกที่ตามประกอบอยู่ด้วยถูกมาก องค์ที่นั่งอยู่สุดปลายพระบาท ทำให้ช้างแขนเท้าสูง ช้างแขนทอดต่ำ ถูกตามธรรมดา ต้องตามทางที่เกล้ากระหม่อมดำเนินอยู่ คือทำรูปไม่ทิ้งแบบโบราณ แต่แก้ไขให้ต้องตามความเป็นจริง รูปที่ถูกถึงนี้ทำแนวเดียวกับทางดำเนินของเกล้ากระหม่อม จึงชอบใจหนัก

พระพุทธรูปมหามัยมุนีนั้น เป็นอันเชื่อได้แน่ว่ายับเยินมากเป็นแน่ เพราะปรากฏว่าถูกตัดถึงสองครั้ง แล้วเชิญเดินทางแต่เมืองอารขันมาเมืองอมรปุระทอดหนึ่ง เชิญแต่เมืองอมรปุระไปเมืองมัณฑเลอีกทอด

หนึ่ง ซ้ำถูกไฟไหม้เข้าอีกด้วย คงเหลือส่วนที่สมบูรณ์อยู่แต่เพียงพระพักตร์เท่านั้น จึงได้ขัดแต่พระพักตร์ไว้ให้เห็นเนื้อทองบริสุทธิ์

ครานี้จะทูลสนองข้อความในลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ในเรื่องช่างต่าง ๆ มีเคหสถานตั้งอยู่เป็นหมู่เดียวกันนั้น เกี่ยวไปถึงเรื่องครอบครัวตามที่ทรงวินิจฉัยไปในลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๖ มกราคมนั้นด้วย คำว่า “ครัว” เดิมทีเดียวจะหมายเพียงที่ทำอาหารเท่านั้นเอง ภายหลังจึงเลื่อนไปเป็นคน คือว่าอยู่กินด้วยกันเรียกว่าครัวเดียวกัน แล้วก็ประกอบคำแตกไปอีกเป็นอเนกนัย คำที่เกลื่อนกระหม่อมเห็นประหลาดอยู่ก็ที่คำว่า “อพยพครอบครัว” เป็นความหมายว่ายกย้ายครอบครัวจากแห่งหนึ่งไปอยู่อีกแห่งหนึ่ง แต่คำว่า “อพยพ” นั้นตรงกับ “อวยว” ไม่ได้แปลว่ายกย้าย ทำไมจึงเอามาใช้ในที่ว่ายกย้าย เมื่อตริตรองไปก็เห็นว่าเป็นการเข้าใจผิด เดิมคำว่าอพยพครอบครัว จะหมายถึงว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งครอบครัว กล่าวคือลูกหลานที่ออกเรือนแยกไปตั้งครัวใหม่ในที่อันติดต่อกัน เมื่อยกย้ายไปอยู่ที่ไหนก็ชวนกันไปด้วยกัน คือย้ายครอบครัวทั้งอพยพ เป็นต้นว่าพวกช่างหล่อ ยกย้ายมาแต่กรุงเก่าก็มาตั้งลงที่หลังวัดระฆัง แรกมาก็จะมีแต่ครอบครัวเดียวหรือสองครัวพร้อมทั้งอพยพ อยู่ใกล้กันด้วยจะพึ่งพาอาศัยกัน ครั้นนานมาก็มีอพยพขยายมากออกไป จนกลายเป็นหมู่บ้านหล่อใหญ่จนไก่บินไม่ตกใช่แต่เท่านั้น สกุลอื่นซึ่งมีอาชีพในการหล่อเหมือนกัน จะมาตั้งบ้านเรือนติดต่อเข้าด้วยภายหลังก็จะมี เพราะว่าใครต้องการหล่อก็ต้องไปบ้านหล่อ พวกมีอาชีพในการหล่อจะไปตั้งบ้านอยู่โดดเดี่ยวก็หากินไม่ได้ เพราะไม่มีใครไปหา ต้องตะเกียกตะกายมาเข้าพวกบ้านหล่อ แม้สมัยเปลี่ยนแปลงที่อยู่เป็นตึกแถว ใครจะค้าขายอะไรก็ต้องไปเช่าตึกขายอยู่

หมู่เดียวกัน เช่นจะขายเครื่องทำบุญต้องไปเช่าตึกถนนบำรุงเมือง ถ้าจะขายผ้าต้องไปเช่าตึกถนนพาหุรัด เพราะเหตุว่าคนต้องการของทำบุญก็มุ่งหน้าไป "สองพี่น้อง" ใครต้องการผ้าก็มุ่งไป "พาหุรัด" ถ้าไปตั้งขายทอนกไม่มีคนไปซื้อ เหตุจำเป็นทีตั้งเป็นหมวดหมู่มีอยู่ดังนี้

เสียใจอีกที่ได้ทราบว่าวัด Incomparable นั้นฉิบหายเสียหมดแล้ว วัด Queen's Monastery จำไม่ได้ว่าได้ไปดูหรือเปล่า แต่ถ้าได้เห็นรูปคงจะระลึกได้ ว่าได้ไปหรือไม่ได้ไป

ต่อไปนี้จะกราบทูลข้อปกิรณกะที่ในกรุงเทพ ฯ

หญิงมารยาตรได้นำเงิน ๑๐ บาท ซึ่งทรงพระเมตตาบริจาคประทานหลวงชรไปให้ เกล้ากระหม่อมได้รับไว้แล้ว จะได้ใช้จ่ายไปในการทำที่ฝังศพหลวงชร หวังว่าแม้หลวงชรทราบได้ด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่ง ว่าทรงพระเมตตาโปรดฉะนี้แล้ว คงจะมีความยินดีชอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

พระศพสมเด็จหญิงน้อยมาถึงเมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ด้วยเรือมาลินี ข้ามสันดอนในเวลาเช้า แต่ทอดพักเสียภายในสันดอนก่อน แล้วเลื่อนเข้ามาจอดอยู่บางคอแหลม จนเวลา ๒๐.๐๐ น. จึงเข้าจอดท่าอัศเอเชียติก มีเจ้านายและใคร ๆ ซึ่งสนิทในพระองค์พากันไปรับพระศพท่าเป็นอันมาก เกล้ากระหม่อมก็ไป เมื่อเรือจอดเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานเชิญหีบพระศพขึ้นรถยนต์ ตั้งวอของหลวง เชิญพระศพไปวังลดาวัลย์ พวกที่ไปรับพระศพก็ขึ้นรถไปส่งถึงวัง แล้วจึงกลับบ้าน ในการที่รอจนค่ำจึงนำเรือเข้าเทียบท่านั้น เห็นจะหลบหลีกการถ่ายรูปข่าว

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ เวลา ๑๖.๓๐ น. คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปเยี่ยมพระศพที่วังสราญรมย์ วางพวงมาลาของหลวงแล้วทอดผ้าไตรพระสงฆ์ ๑๐ รูปชักบังสุกุล เกล้ากระหม่อมก็ไปในการนี้ เห็นจัดตั้งพระศพไว้เหมือนกับพระศพสมเด็จชายในที่เดียวกัน ประกอบพระโกศกุดั่นใหญ่

สำเนาลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ มกราคมที่หาย ทรงพระเมตตาโปรดให้คัดประทานไปได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก อ่านดูรู้สึกในบุญคุณของรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งได้มีความเออเฟอต่อพระราชวงศ์ฝ่ายไทย ในการพระศพสมเด็จกรมพระสวัสดินันเป็นอันมาก

หีบพระศพที่พระธรรมวโรดมอยากได้ เห็นจะเป็นด้วยหีบอย่างฝรั่งท่านยังไม่เคยเห็น เห็นว่าแปลกอยู่มาก เกล้ากระหม่อมดูรูปฉายาลักษณ์ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไป เห็นหีบฝรั่งตั้งบนจิตกาธาร ช่างขวางตาเสียนี่กระไรเลย ครั้นเห็นอีกรูปหนึ่งซึ่งเป็นหีบอย่างไทยถ่ายตั้งจิตกาธารเวลาดึก พอเห็นก็ร้อง “เฮอ” ช่างดูเหมาะเหมาะเหมงซึมทราบเสียนี่กระไรเลย

หญิงอามได้คัดลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๒ มกราคม ซึ่งยังคั่งค้างอยู่อีกฉบับหนึ่งสำเร็จ ได้ส่งถวายมาด้วยคราวนี้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา
หอสมุดแห่งชาติ

(สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

Hotel Strand Rangoon

วันที่ ๒๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเดจกรมพระนรศร ฯ

จดหมายนเขยนดวยคดถงพระองคทานขนมาในเวลาไมมเสมยน และเครองพมพดด ทงเวลาวางสำหรบเขยนหนงสอกไมมมากนก จง เขยนเองดวยเสนดนสอเหมอนอยางรางหนงสอ ในเวลาแรกตนนอนกอน ถงเวลาตองแตงตว

หมอมฉนออกเรอมาจากบนงเมอวนเสารท ๑๘ เวลาเทยงครง อากาศเยน คลนราบเรยบ นงโตะกนกลางวนไดดวยกนหมด ตกคำม คลนพอเรอกระเทอน เจาหญง ๓ คนกลมหมอนนอนเสย เหลอแต พระองคหญงเบนเพอนกนกบหมอมฉนอยูพระองคเดยวจนตลอดทาง ๓ วน รถกเมา เรอกเมา เครองบนกเมา ยงสงสยอยูแตวาถานางศุภลักษณ มาอุมพาเหาะไปจะเมาหรอไม

เรอถงเมองรางกุงวนท ๒๑ เชา ๗.๐๐ น. ผูแทนรฐบาล กงซุล สยาม (ซงหมอมฉนบอกมาใหทราบเอง) และนายหางอสตเอเซยตกลง ไปรบ จดการรบอยางไปรเวตตามประสงค แตเออเพอมาก เหนวาการ เทยวคงเรยบรอย แตการเดนทางในเมองพมายอยางพลก เบนตนวา รถไฟไมมรถเสบยง ทหลบทนอนในรถคนโดยสารกหาไปเอง ตองจาง คนรบใชคน ๑ กกคน ๑ ตดไปดวยถาจะไปทางไกล โฮเตลตามหวเมอง กเลวหรอมแตเรอนแรม แตสำหรบหมอมฉน รฐบาลเขาเตรยมเรอน หลวงไวใหพกและสงเจาเมองกรมการใหเอาเบนธระอปการะทกแหงท จะไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เกิดความเสียใจเมื่อถึงเมืองร่างกุ้ง เรือง เรืองที่ ๑ พอชน
บก็ได้ข่าวว่าพระเจ้ายอรชส์นพระชนม์ เรืองที่ ๒ มาได้ความว่า
พิพิธภัณฑสถานที่เมืองร่างกุ้งเลิกเสียแล้ว เคยมีมาจน ค.ศ. ๑๙๑๑
เห็นว่าการไม่เจริญจึงเลิกเสีย เรืองที่ ๓ พระเกศธาตุมีร่างร้านคลุมตอน
ระฆังไม่แลเห็น ว่ากำลังบิดทองใหม่ และศาลาอาศัยที่ทูลกระหม่อม
ทรงสร้าง (หม่อมฉันเคยถ่ายรูปเมื่อมาคราวก่อน) ก็รื้อเปลี่ยนเป็น
อย่างอื่นไปเสียแล้ว

เรืองทีจะขึนบูชาพระเกศธาตุนั้น เลขานุการของรัฐบาลถาม
หม่อมฉันขึนก่อนว่าจะขึนไปที่เชวดาคองหรือไม่ หม่อมฉันตอบว่าเป็น
การที่หม่อมฉันรู้สึกลำบากใจอยู่บ้าง จะต้องเล่าเรืองให้เขาฟังก่อน เมื่อ
หม่อมฉันมาถึงเมืองร่างกุ้งครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๒ หม่อมฉันแต่งตัว
อย่างฝรั่งใส่เกือกขึนไป พวกกรรมการพม่าผู้รักษาพระเกศธาตุก็พากัน
ต้อนรับ ไม่ได้เสดงความรังเกียจการใส่เกือกเลย เรืองไม่ยอมให้ชาว
ต่างประเทศใส่เกือกขึนไปเป็นการเกิดเมื่อภายหลัง ซึงหม่อมฉันเข้าใจ
ว่าเกิดด้วยการเมืองเป็นเหตุ รัฐบาลอังกฤษได้ถามเข้าไปถึงรัฐบาลสยาม
เวลานันหม่อมฉันเป็นสมาชิกอยู่ในเสนาบดีสภา ปรึกษากันให้ทูลขอ
วินจฉัยสมเด็จพระมหาสมณะ ๆ ประทานวินจฉัยว่า การที่เข้าไปในที่
เจดียสถาน จะเป็นศาสนาเดียวกันหรือต่างศาสนากันก็ตาม ต้องเข้าไป
ด้วยความเคารพ ถ้าไม่อยากเคารพก็ไม่ควรเข้าไปที่เดียว ความเคารพ
นันถ้าว่าถึงเครืองแต่งตัว คนชาติใดและจำพวกไหนถือว่าแต่งตัวอย่างไร
เป็นความเคารพก็ควรแต่งอย่างนัน ข้อสำคัญไม่ได้อยู่ที่เกือก ถ้า
ประเพณีของจำพวกที่เข้าไปถือว่าใส่เกือกเป็นเคารพก็ควรใส่เกือก ดังนี
เขารับว่าเขาก็ทราบความตามที่หม่อมฉันเล่านีอยู่แก่ใจ หม่อมฉันพูด

ต่อไปว่า มูลเหตุที่ห้ามมิให้ใส่เกือกขึ้นไปจะอย่างไรก็ตาม แต่พวกชาวต่างประเทศเดียวนี้ได้ยอมถอดเกือกตามประสงค์พม่าจนเป็นธรรมเนียมแล้ว หม่อมฉันก็ถือพุทธศาสนาด้วย จะทำอย่างไรลำบากใจอยู่ จะไม่ยอมถอดเกือกและไม่เข้าไปในเจดียสถานทุกแห่งทีเดียว ของดีของงามที่น่าชมก็มักอยู่ที่เจดียสถาน จะเป็นอันมาเปล่าไม่ได้ดูของเหล่านั้น ยกตัวอย่างดังเช่นพระพุทธรูปมหามัยมุนีเป็นต้น ไม่ได้ดูก็เหมือนมาเปล่า ครั้นจะยอมถอดเกือกเหมือนอย่างพวกท่องเที่ยว ว่าตามธรรมเนียมไทยที่กล่าวมา หม่อมฉันก็เห็นเป็นอันไม่เคารพต่อเจดียสถาน ความลำบากมีอยู่เช่นนี้ หม่อมฉันจึงคิดว่าเมื่อขึ้นไปที่พระเกศธาตุจะแต่งตัวอย่างอุบาสก คือนุ่งผ้าไม่สวมถุงเท้ารองเท้าตามอย่างไทยเคยแต่งกันแต่โบราณ เขาเห็นชอบด้วยและถามว่าจะให้บอกกรรมการให้มารับหรือไม่ หม่อมฉันขออย่าให้บอกเลย ด้วยประสงค์จะขึ้นอย่างเงียบ ๆ

ครั้นวันที่ ๒๑ แต่งตัวนุ่งแดงอย่างรับน้ำสังข์ขึ้นนมัสการพระเกศธาตุไปแวะดูที่ฝังศพราชินีศุภยาลัต ซึ่งรัฐบาลให้ที่ฝังไว้ในสวนหลวงใกล้เนินพระเกศธาตุ ที่ฝังก่อเป็นมณฑปขนาดเดียวกับที่ฝังพระอังคารสมเด็จพระราชบิดาทวัดเทพศิรินทร์ ทำหมดจดดี ที่พระเกศธาตุมีผู้คนขึ้นนมัสการมาก พากันดูเราด้วยรู้ว่าเป็นชาวอโยธยา แต่ไม่จุ้นจ้านอย่างไร แต่พระพม่านี้ดูไม่น่าเลื่อมใสเลย เจ้าฉายเมืองกับเจ้าขุนศึกลูกเจ้าเชียงตุงที่เคยบวชเป็นสามเณรอยู่วัดเทพศิรินทร์ เดี๋ยวนี้โตเป็นหนุ่มมาเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัย พอรู้ว่าหม่อมฉันมาก็มารับใช้ทั้ง ๒ คน น่าเอ็นดูมาก ได้ขึ้นไปพระเกศธาตุด้วย บอกว่าพระพม่าเลวกว่าพระมหานิกาย ได้พบพระไทย ๓ องค์ องค์ ๑ พอหม่อมฉันเดินไปแล้วเข้าไปถามหญิงพูนว่า “สมเด็จกรมพระยาดำรงมิใช่หรือ” ได้ความว่าเป็น

พระอยู่วัดมเหยงคณเมืองสรรค์ ซึ่งหม่อมฉันได้เคยไปถึงวัดนนครึ่งหนึ่ง นมนานมาแล้ว เห็นจะเคยได้ยินแต่ชื่อ

วันที่ ๒๓ ไปเมืองหงสาวดี เจ้าเมืองเบนพม่าถือพระพุทธศาสนาชื่อ อูสันติน U Than Tin ต้อนรับพาไปเที่ยวเองและเลี้ยงกลางวันให้ด้วย ตามวัดที่ไปดูก็มีพวกกรรมการมารับทุกแห่ง หม่อมฉันไปผลัดเครื่องแต่งตัวเหมือนชนนมัสการพระเกศธาตุ ไปที่วัดพระนอนองค์ใหญ่ เขาทำวิหารใหม่ใช้เครื่องเหล็กโปร่งดี องค์พระนอนเนื้อทาขาวผ้าบีดทองรักษาสะอาดน่าชม องค์พระงามด้วย แล้วไปดูพระอุโบสถที่พระเจ้าธรรมเจดีย์ (บีฎกธร) สร้าง กับทั้งศิลาจารึกกัลยาณี ออกเสียใจ ด้วยพระอโบสถนั้น พระเจ้าแผ่นดินหรือใครอื่นในภายหลังได้ทำซ้ำเปลี่ยนแปลงลวดลายเป็น “ลายเทศ” และเดี๋ยวนี้กำลังทรุดโทรม ส่วนศิลาจารึกกัลยาณีนั้น น่าเสียใจเหมือนกัน ด้วยหายหกตกหล่นไปเสียมาก เหลืออยู่ไม่กี่แผ่น ที่หักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยก็องรวมกันไว้ก็มี รัฐบาลปลูกโรงหลังคาสังกะสีมีลูกกรงเหล็กรอบรักษาไว้ ไปถึงพระมุเตายิ่งอนาถใจที่พังลงเพราะแผ่นดินไหวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ เดิมหม่อมฉันนึกว่าจะเป็นแต่ยอดหักสะบั้นลงเพียงบัลลังก์ เมื่อรถยนต์ใกล้เมืองแลเห็นพังถึงปากระฆังนึกว่าพังมากมายกว่าที่คาด ครั้นขึ้นไปถึงลานชั้นทักษิณ จึงเห็นว่าเหลืออยู่ถึงปากระฆังแต่ด้านเดียว ทางด้านอื่นพังลงมาตลอดจนฐานแท่นถึงชั้นทักษิณ มีแต่ฐานหักกากดินกองเป็นพะเนินเทินทึก ใช่แต่เท่านั้น ปราสาทและศาลาต่าง ๆ บรรดามีในบริเวณก็พังหมด ว่าโดยย่อการที่จะบูรณะจำเป็นต้องสร้างใหม่ทั้งองค์พระมหาธาตุและสิ่งอื่น ๆ ทั้งวัด อีก ๕๐ ปีก็เห็นจะยังคงดีอย่างเดิมไม่ได้ เขาพาหม่อมฉันไปดูของมหรรฆภัณฑ์ที่เก็บจากในองค์พระมุเตามารักษาไว้ มีพระพุทธรูปมาก

กว่ามาก พระพุทธรูปไทยก็มี แต่ไม่เห็นของเก่าถึงชั้นผมอชาวอินเดีย
คงเป็นด้วยเคยสร้างเสริม หรือบูรณะพระมุเตามาแต่ก่อนหลายครั้งเช่น
เดียวกับพระเกศธาตุ
จดหมายนจะส่งทางเมล์อากาศ มีเวลาเขียนเพียงเท่าน ค่าวันที่ ๒๔
นหม่อมฉันจะออกจากเมืองร่างกุ้งขึ้นไปเมืองมัณฑเล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

คัดถูกต้องตามต้นฉบับ
ดวงจิตร

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ โปรดประทานไปกับรูปฉายา
ลักษณ์ ๕ รูป ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ จะ
กราบทูลสนองข้อความในลายพระหัตถ์นั้นตามที่จับใจ

เรื่องการทำศพ คิดว่าคงทำเปลี่ยนแปลงมาตามความคิดที่จำเริญ
ขึ้น เป็นลำดับดังนี้

ชนิดที่ ๑ ทำศพ

ชนิดที่ ๒ ผ่าศพ

ชนิดที่ ๓ เผาศพทำอังคาร มีโกนต้นโพธิ์เป็นต้น

ชนิดที่ ๔ เผาศพผ่าอังคาร

ชนิดที่ ๕ เผาศพถอยอังคาร

ทุกอย่างยังคงมีปฏิบัติกันอยู่จนทุกวันนี้ วรรทางศพ พวกแขกฟาซียังทำอยู่ ไม่ว่าศพเศรษฐีคหบดีอะไรก็ทางทางนั้น วรรฝังเบนอย่างปรกติด้วยจะไม่ให้อุจาด วรรเผาเพื่อจะย่นย่อให้เล็กลงแล้วเอาอังคารไปทางหรือไปฝังก็ตามแนวที่ทำแก่ศพมาก่อน ส่วนวรรลอยอังคารเห็นจะเป็นใหม่ที่สุดทำเมื่อพระอิศวรเกิดขึ้นในโลกแล้ว เขาว่าแม่น้ำคงคาตอนหน้าเมืองพาราณสีนั้นเบนทคดค้อมจนเห็นน้ำไหลขึ้นไปทางทิศเหนือ จึงทางอังคารลงในน้ำ เพื่อให้ไหลขึ้นไปถึงบาหิมพานต์ซึ่งเบนที่อยู่พระอิศวร ผู้ตายจะได้พบกับพระอิศวร ขอได้ทรงสังเกตว่า ประเพณีของเราที่เอาพระอังคารไปลอยที่หน้าวัดปทุมคงคานั้น ยิดเอาคำคงคาเพื่อให้ได้แก่แม่น้ำคงคาตามคติพราหมณ์ดอกกระมัง

เรื่องพระศพพระเจ้าแผ่นดินพม่านั้น เกล้ากระหม่อมเคยได้ยินกรมหมื่นวรรตรัสเล่าว่า การสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดินนั้นต้องปกปิดหนัก ด้วยจะต้องมีการแย่งชิงราชสมบัติแก่กัน พอสวรรคตแล้วก็เผาพระศพเสียในปราสาทราชมนเทียรนั่นเอง เอาเตาสูบเข้าไปตั้งเผา ต่อเต้นนั้นไปเจ้านายองค์ใดรู้ข่าวก่อนก็เบนได้ช่องก่อนที่จะเข้ายึดเอาราชสมบัติ ไม่มีธรรมเนียมที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ใด มีทางดำเนินอยู่แต่ว่าพระเจ้าแผ่นดินมีพระประสงค์จะให้เจ้านายองค์ใดได้ครองราชสมบัติต่อไป ก็โปรดตั้งให้ไปครองเมืองใหญ่ซึ่งมีไพร่พลมาก จะได้เบนกำลังยกเข้ามาช่วงชิงเอาราชสมบัติได้ แต่กรมหมื่นวรรจะได้ทรงทราบข้อความทั้งนี้มาแต่ไหนก็ไม่ทราบ เมื่อเกล้ากระหม่อมได้ฟังก็ยังเท่ากับแมวตัวหนึ่งเท่านั้น ไม่มีใจผูกพันที่จะทูลซักถาม แต่กรมหมื่นวรรนั้นได้ทรงคบกับพม่ามาก จนถึงตรัสภาษาพม่าได้ ข้อความที่ตรัสเล่านั้นเข้าเค้าประเพณีเมืองพม่าอยู่มาก แต่การลอบเผาพระศพใน

ปราสาทนั้น ถ้าจะมีจริงก็จะมีได้ในครั้งใดครั้งหนึ่ง ไม่ใช่ประเพณีที่จะพึงทำเช่นนั้นเสมอไป หวังว่าฝ่าพระบาทได้ทรงตรวจค้นพงศาวดารพม่ามามาก คงจะทรงวินิจฉัยได้

เรื่องพระเจดีย์ "เจ้าพี่น้องสร้าง" ที่เมืองตองอูนั้นยังอร่ามอยู่ จะเป็นของสมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถหรือมิใช่ จะต้องได้เห็นรูปฉายาลักษณ์ก่อน จึงจะประกอบความเห็นถวายได้ พึงแต่ชื่อจะถือเอาเป็นแน่ยังไม่ได้

เรื่องสร้างพระมุเตา ตามความคิดที่จะทำองค์ใหม่ครอบองค์เก่าอย่างพระปฐมเจดีย์นั้นยังแลไม่เห็นทางสำเร็จ ข้อ ๑ ถึงว่าจะทำด้วยคอนกรีตอันเป็นของบางกอก แต่ว่าเป็นของโตใหญ่ย่อมจะต้องมีน้ำหนักอยู่มาก จะทำขึ้นบนอากาศไม่ได้ต้องมีราก การทำรากใหม่นั้นไม่ใช่ของเล่นอันจะทำได้ง่าย ๆ ข้อ ๒ จะทำครอบพระเจดีย์เก่านั้น จะเป็นพระเจดีย์ที่ใหญ่กว่าเก่าอีกมาก พระเจดีย์เก่าเข้าใจว่าสำเร็จขึ้นได้ด้วยอำนาจพระเจ้าแผ่นดิน คือสำเร็จด้วยการทอดน้ำมัน ไม่ใช่สำเร็จด้วยเงิน เวลานี้จะต้องสำเร็จด้วยเงิน จะเรี่ยไรได้พอใช้หรือ ยังสงสัยมาก แต่ความสงสัยนี้คิดปรับกับเมืองไทย ถ้าเป็นในเมืองไทยแล้วไม่สำเร็จแน่ แต่ในเมืองพม่าจะอย่างไรไม่ทราบ เพราะผิดกัน ในเมืองพม่ามีคนศรัทธามาลามาก ตามที่ได้เคยเห็นมา บรรดาพระธาตุอันใหญ่ในเมืองพม่าแห่งใดก็ดี ย่อมมีคนขึ้นมัสการไม่ขาด ตั้งแต่เช้าจนค่ำจะได้ยินเสียงระฆังเสมอ และจะขึ้นไปบนองค์พระธาตุเมื่อใดก็จะได้เห็นเทียนกำลังติดไฟบูชาอยู่เสมอ ทั้งได้ฟังตรัสเล่าว่าบรรดาพระเจดีย์โดยมากย่อมประดับประดาด้วยไฟฟ้า ซึ่งมีเครื่องโดยจำเพาะสำหรับใช้ในพระเจดีย์องค์นั้น นอกเกิดแต่มีคนศรัทธา ซึ่งจะหาทุนสร้างและตามไฟอยู่ได้เสมอ

ลางทีจะหาเงินเรียไรพอทำพระมุเตาให้ใหญ่กว่าเก่าได้กระมัง แต่ความคิดของเกล้ากระหม่อมเห็นว่าถ้ารากเก่าไม่เป็นอันตราย คือไม่มีทรุดมีแยก เป็นแต่องค์พระชาตพังลงมาเพราะความกระเทือนเท่านั้นแล้ว ทำเสริมขึ้นตามรูปเก่าจะดีกว่า เพราะว่าจะเปลืองเงินน้อย ส่วนความมั่นคงนั้นไม่ต้องสงสัย ของเก่าอยู่ได้ของใหม่ก็ต้องอยู่ได้เหมือนกัน จะดีขึ้นเสียอีกทีเดียวนทำกลวงบางได้ ไม่ให้น้ำหนักบนรากเก่ามากเท่าถึงของเก่า เป็นเหตุจะให้ยืนยงยิ่งกว่าเก่าไปอีก

เรื่องพระเจดีย์สุเด ได้ฟังตรัสเล่าว่ามีการปลูกกุฏิวิหารขึ้นบังองค์พระเจดีย์เสียมากนั้นให้หักฉุนทีเดียว เดิมเขาทำไว้ในกลางถนนสี่แพร่งสำหรับคนผ่านไปมาจะได้มีจิตร์ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ไม่ใช่วัด จำได้แต่กอนมแต่คิดทมุมคลายพระเจดียวดบวรนเวศ ทมาเกิดมีการสร้างกุฏิวิหารขึ้นใหม่ แปลว่าพระสงฆ์บุกรุกเข้าไปถือเอาเป็นของสงฆ์เสียแล้ว อย่างเช่นพระมหาธาตุทนครศรีธรรมราช เดิมก็เป็นของกลางสำหรับบ้านเมืองแต่เดียวนกมพระสงฆ์เข้าไปถือเอาเป็นวัดไปเสียแล้ว เรื่องปลูกสร้างอะไรที่ไม่มีความคิด เกล้ากระหม่อมรู้สึกเหมือนหัวจะแตก จะทูลถวายเพื่อเป็นตัวอย่าง เช่นวัดปทุมวัน แต่ก่อนขรถผ่านไปข้างวัดรู้สึกใจคอเบิกบาน เพราะเห็นงามจับใจ ริมถนนมีกำแพงคอนกรีตโปร่ง ซึ่งทูลกระหม่อมตวทรงพระศรัทธาสร้างถวาย ถัดเข้าไปเป็นสวน แล้วถึงกำแพงวัดอย่างเตี้ย ๆ ภายในกำแพงวัดเห็นโบสถ์พระเจดียวหาร โผล่ขึ้นเรียงเป็นแถวงามน่าชม แต่เดียวนระหว่างรวกับกำแพงวัดซึ่งเป็นทสวนเกิดมีโรงเรียนประชาบาลทำเป็นเรือนฝาไม้ หลังคามุงกระเบื้องอย่างเจก ๆ ปลูกขึ้น และมีโรงสังกะสีอย่างที่เคยเรียกกันว่าโรงกุดังขึ้นด้วยซ้ำมากระตอบเล็ก ๆ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเวจอกด้วย บังทัศนวิสัยเสีย

หมดด์ แล้วยังเมื่อสักเดือนหนึ่งมานเอง นายเฟโรจ์มาร้องแรกแหก
กระแชงว่าพระปรางค์วัดแจ้งเสีย์เสีย์แล้ว มีระทาวิทยุทำชนใกล้กันสูง
แข่งเคียงพระปรางค์ดูหมดด์ ระทาวิทยุน กรมทหารเรือทำชนในพระ
ราชวังเดิมกรงธนบุรี การที่จะทำอะไรที่ไหนอย่างไรนั้น เคยทราบทาง
ฝรั่งเศสเขามีเจ้าหน้าที่ตรวจบังคับให้เป็นไปโดยสมควร ได้ทราบเมื่อ
ไปเที่ยวนครวัด เจ้าของโฮเต็ลบ่นว่าจะทำโฮเต็ลสูงหลายชั้นให้อยู่สบาย
ก็ไม่ได้ รัฐบาลบังคับให้ทำชั้นเดียวว่าจะได้คลุมอยู่ในหมู่ไม้ ไม่เห็น
เด่นชนแข่งกับปราสาทนครวัด เกล้ากระหม่อมก็โมทนาเห็นว่าเขาบังคับ
ถูกดีที่สุด

เรื่องสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ออกมาเที่ยว เกล้ากระหม่อมตั้งใจ
จะทูลมาเหมือนกัน แต่แล้วลืมเสีย กำหนดการของท่านจะไปเมือง
อินเดีย เมืองลังกา เมืองพม่า ดีมาก ในการที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์
ทูลลาเที่ยวนั้น พวกหนังสือพิมพ์พังไม่ศัพท์จับเอาไปกระเดียด ลงหนังสือ
พิมพ์ว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ทูลลาสึก พระองค์เห็นเข้าตกใจพา
หนังสือพิมพ์ชนไปหาสมเด็จ สมเด็จว่าประหลาด ตัวท่านเองยังไม่เคย
นึกสึกที่เดียว แล้วเลยสั่งพยอกพระองค์ว่าถ้าท่านจะสึกจริง ๆ พระองค์จะ
ทำอย่างไร

ครั้นท่านที่เจดีย์เมืองพุกาม ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไป
รู้สึกพิศวงในใจมากเห็นยังดีบริบูรณ์อยู่หมด ไม่สมกับที่เมืองพุกามร้าง
มา ๘๐๐ ปี จะเป็นของที่ได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่หรืออย่างไร ยังรอฟัง
พระดำรัสตรัสเล่าซึ่งอยู่ รูปพระเจดีย์ยังเห็นแปลกอยู่มาก จะว่า
เหมือนพระเจดีย์โพธิคยาก็ไม่ใช่ การซ้อนชั้นก็ทำแปลก ที่ฐานทำ

ประหนึ่งเบนพระระเบียงซ้อน ๆ กันขึ้นไป ในเมืองพุกามเวลานี้จะไม่เป็นเมืองร้างแล้ว

รูปพระเจดีย์สุเล เห็นเข้าชื่นใจตามเคย งามจริง ๆ แต่ก็ฉุนที่อ้ายโรงโกโรโกเตอะไรบังเสียเป็นอันมาก

รูปพระมุเตาเห็นเข้าใจโบ่

พระรูปฝ่าพระบาท เห็นเข้าทำให้ระลึกถึงเบนอันมาก

ไปหาองค์หญิงอาทร เธอเอารูปต่าง ๆ ซึ่งได้จากเมืองชวาออกมาอวด ดูรูปพระบวรพุทโธ เห็นพระเจดีย์องค์กลางเป็นแบบหนึ่ง ผิดกันกับองค์ที่ลอมอยู่เบนอันมาก ทำให้แน่ใจยิ่งขึ้น ว่าตามที่ถวายความเห็นมาแต่ก่อนว่าพระเจดีย์องค์นั้นจะได้สร้างขึ้นก่อนบนยอดเขาเห็นจะไม่ผิด

ควรจะทูลให้ทรงทราบข้อหนึ่งแต่ยังไม่ได้ทูล คือว่าการถวายอติเรกนั้นต้องอันประดูตามแบบ ด้วยยังไม่ได้ทำการบรมราชาภิเษก ฉะนั้นในทางราชการพระท่านใช้สวด “โส อตฺถลทฺโธ” แทนที่ถวายอติเรก จะเป็นความคิดของใครไม่ทราบ ตั้งใจว่าจะถามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แต่ยังไม่ได้พบกับท่าน

กรมพระกำแพงเพชร ฯ เข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า เย็นเธอไปหาเกล้ากระหม่อม บอกว่าพักอยู่โฮเต็ลโทรกาเดโร ค่ำเธอก็ไปรับพระศพสมเด็จหญิงน้อย รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ เธอก็เข้าไปในงานพระราชกุศลทักษิณานุประทาน ครั้นวันที่ ๑ มีนาคม ในการพระราชพิธีรัชมงคลเธอหายไป วันที่ ๒ เกล้ากระหม่อมไปเยี่ยมเธอที่โฮเต็ลโทรกาเดโร ได้ความว่าไปเสียแล้ว เร็วจริง

องค์หญิงเหมเสด็จไปอยู่กับองค์หญิงอาทร วันนี้ทั้งสององค์เสด็จจะมาเสวยขนมเบื้องที่บ้านคลองเตย หญิงอจะเบนผู้ละเลงถวาย ได้เจ้านายเสด็จกลับเข้าไปเพิ่มเติมในกรุงเทพ ฯ อีกก็คอยครุกครุ่นขนควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

ในคราวเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ มีนาคมนี้ หม่อมฉันถวายหนังสือ “เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า” เป็นรายงานพิสดารมาตอนหนึ่ง หนังสือนหม่อมฉันแต่งในเวลาว่าง ตั้งใจว่าจะส่งถวายสัปดาห์ละตอน แต่ถ้าแต่งไม่ทันก็จะส่งสองสัปดาห์ครั้งหนึ่ง ทูลเรื่องเบดเตล็ดในสัปดาห์ที่แทรกกลางแต่งหนังสือนมีปัญหาเรื่องใช้สรรพนามเรียกตัวหม่อมฉันเอง จะควรใช้คำใด ถ้าใช้คำ “หม่อมฉัน” หนังสือเป็นจดหมาย Letter ถวายเฉพาะพระองค์ท่านฉบับเดียว ฉบับอื่นเป็นแต่สำเนา ถ้าใช้คำ “ข้าพเจ้า” เป็นหนังสือแต่งโฆษณาแก่มหาชน ซึ่งหม่อมฉันไม่ปรารถนาจะแต่งในสมัยนี้ จึงใช้คำ “ฉัน” เป็นสำนวนกลางอย่างพูดกันกับมิตรสหาย หนังสือเห็นจะถึง ๖ ตอนจึงจะหมดเรื่อง

หม่อมฉันขอถวายรูปหมู่ถ่ายกับทูลกระหม่อมชายที่ Cameron Highlands สำหรับประกอบกับเรื่องไปเที่ยวที่นี่ที่ทูลไปในจดหมายฉบับสัปดาห์ก่อนมากับจดหมายฉบับนี้ด้วย เพราะเพิ่งพิมพ์แล้วต่อภายหลัง

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๗ มีนาคม จะทูลสนองความบางข้อที่มีในลายพระหัตถ์

ลักษณะการรับราชทายาทในเมืองพม่าอย่างอธิบายของกรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชานั้นมิใช่ประเพณี เป็นวาทะของคนหลงเอากรณีอันมีขึ้นในรัชกาลพระเจ้ามินดงมาอ้างว่าเป็นประเพณี จะชี้ความหลงให้เห็นประจักษ์ได้โดยง่าย ด้วยในพงศาวดารพม่าปรากฏว่ามี “พระมหาอุปราชา” พม่าเรียกว่า “อินแซะมิน” เช่นผู้ที่มาชนช้างกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นตำแหน่งรัชทายาทมาแต่โบราณ และยังมีในสมัยราชวงศ์อลองพญา (ตรงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) แม้จนในรัชกาลของพระเจ้ามินดงก็เคยมีพระมหาอุปราชา ประเพณีของพม่าเหมือนกับไทย คือสุดแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งใครให้เป็นรัชทายาท โดยปรกติมักเป็นลูกเธอ แต่บางทีเป็นหลานเธอหรือน้องยาเธอก็มี กรณีที่เกิดขึ้นครั้งพระเจ้ามินดง (ซึ่งผู้เล่าถวายกรมหมื่นวิวิธ ฯ หลงว่าเป็นประเพณี) นั้น เป็นเรื่องยืดยาวจะต้องทูลเป็นเอกเทศต่างหาก ในคราวอื่นเหมือนอย่างอธิบายว่าด้วยพระอานันทเจดียที่เมืองพุกามก็จะต้องทูลต่างหากเหมือนกัน

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ยาแก้ไข้ต่าง ๆ

๑. ยาเขียวหอม

ใบสันพร้าหอม ๑ ใบผักกะเฉด ๑ ใบพรมมิ ๑ ใบพิมเสน ๑ ใบหมากผู้ ๑ ใบหมากเมีย ๑ ใบมะยม ๑ ใบมะเฟือง ๑ ใบว่านน้ำ ๑ ใบทองพันชั่ง ๑ จันทน์ทั้ง ๒ เกสรบัวหลวง ๑ ดอกพิกุล ๑ บุนนาค ๑ ระย่อม ๑ ไคร้เครือ ๑ แฝกหอม ๑ สรรพยา ๑๘ ส่งน เสมอภาค ทำผงบดด้วยน้ำดอกไม้แทรกหญ้าฝรั่น ๑ พิมเสน บั้นเบ็นเม็ดไว้ ใช้แก้ไข้เหือด หัด ตาลซาง อีสุกอีใส แก้สรรพพิษไข้ทั้งปวง

๒. ยาสว่างแสงจันทร์

รากมะนาว ๑ รากมะปรางหวาน ๑ รากมะกล่ำเครือ ๑ จันทน์แดง จันทน์ขาว ๑ เนื่อไม้ ๑ เหมือดคน ๑ ดอกมะลิ ๑ ดอกพิกุล ๑ สรรพยา ๙ ส่งน เสมอภาค ทำผงบดบั้นเบ็นเม็ด แก้ไข้พิษสำแดง ใช้รากหญ้านางต้ม แก้อาเจียนน้ำกระชายต้ม แก้ร้อนในรากพุงดอต้ม แก้กระหายน้ำผลมะกอกเผาแช่น้ำร้อน เอาน้ำละลายยารับประทาน ใช้เบ็นยาชโดมเอาน้ำซาวข้าว

๓. ยาแก้ไข้ให้ปวดหัว

ใบหญ้านาง ๑ หางจระเข้ ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ใบพลูก ๑ ใบเถาคัน ๑ สรรพยา ๕ ส่งน เสมอภาค ตำให้ละเอียด สุมกระหม่อมหายแล

๔. ยาหอมแท่งทอง

กฤษณา ๑ กระลำพัก ๑ จันทน์ทั้ง ๒ โกฐหัวบัว ๑ โกฐเชียง ๑ เกสรสารภี ๑ สรรพยา ๗ ส่งนเสมอภาค ทำผงบดด้วยน้ำดอกไม้สด แทรกชะมด พิมเสน ทองคำเปลว บั้นเบ็นเม็ดไว้ ใช้แก้ไข้ทั้งปวงละลายน้ำดอกไม้สด แก้ไข้จับเชื่อมมัว

๕. ยาถ่ายอย่างสบาย

โกฐน้ำเต้า ๕ มดยอบ ๖ ยาดำ ๓ ทำเป็นผงปั้นเท่าเม็ดพุทธรักษา รับประทานเวลาจะนอน

๖. ยาถ่ายไข้พิษ

ถ่านไม้สะท้อน ๑ บาท ถ่านไม้ไผ่สีสุก ๑ บาท ถ่านไม้พุทรา ๑ บาท ถ่านไม้มะตูม ๑ บาท โกฐหัวบัว ๒ สลึง ใบมะขามแขก ๖ สลึง โกฐน้ำเต้า ๒ สลึง ยาดำ ๒ บาท สรรพยา ๘ ส่วนเสมอภาค ทำผงบดปั้นเป็นเม็ดไว้ ใช้ถ่ายไข้พิษและถ่ายกาฬอันบังเกิดขึ้นให้ร้อนในอก ถ้าใช้ถ่ายกาฬ น้ำผลส้มอ้มแทรกดีเกลือ

๗. ยาแก้ไข้ตัวร้อน

กระดูกงูเหลือม ๗ ข้อ เบี้ยจั่น ๗ ตัว แก่นขี้เหล็ก ๗ แว่น รากมะกอก ๑ รากสันพร้านางแอ ๑ หัวคล้า ๑ รากผักโหมหิน ๑ รากกะทุงแดง ๑ รากระงับพิษ ๑ บอระเพ็ด ๑ รากหมาก ๑ รากมะพร้าว ๑ รากตาล ๑ รากหญ้านาง ๑ แฝกหอม ๑ แก่นจันทน์ทั้ง ๒ เกสรทั้ง ๕ ยาทั้งนี้เอาส่วนละ ๒ สลึง ต้มรับประทานแก้ไข้ร้อน ดับพิษไข้ดีนักแล

๘. ยามหาศรีสว่าง

กฤษณา ๑ กระลำพัก ๑ จันทน์แดง ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์ชะมด ๑ ชะเอมเทศ ๑ สักขี ๑ ชะลด ๑ เมล็ดถั่วพู ๑ ข้าวตอกข้าวเจ้า ๑ โกฐสอ ๑ โกฐเชียง ๑ โกฐหัวบัว ๑ โกฐพุงปลา ๑ โกฐน้ำเต้า ๑ แฝกหอม ๑ ดอกมะลิ ๑ รังนก ๑ สรรพยา ๑๘ ส่วนเสมอภาค ทำผงบดด้วยน้ำดอกไม้เทศ แทรกชะมดสด ชะมดเชียง ๑ หญ้าฝรั่นอำพันทอง ๑ พิมเสน เกล็ดหอยหอม ปั้นเป็นเม็ดไว้ ใช้แก้ไข้ร้อนในกระหายน้ำ แก้อ่อนเพลียนอนมิหลับ

๙. ยาต้มแก้สารพัดไข้ทั้งปวง

กรุงเขมา ๑ เปราะหอม ๑ โกฐพุงปลา ๑ โกฐจุฬาลำพา ๑ รากมะแว้งทั้ง ๒ ขิงแห้ง ๑ สะเดาดินสอ ๑ บอระเพ็ด ๑ สรรพยา ๙ ส่วน เอาเสมอภาค ต้ม ๓ ส่วน เอา ๑ ส่วน กินแก้ไข้เพื่อสันนิบาตก็ได้ แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้ไข้หืดไอ แก้ไข้เหงื่อตก และแก้ไข้สารพัดทั้งปวง

๑๐. ยามหาสาร

ดอกสารภี ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ เกสรบัวขาว ๑ แก่นจันทน์หอม ๑ เกสรหญ้านาง ๑ เปลือกสันพร้านางแอ ๑ รากมะนาว ๑ รากมะปรางหวาน ๑ เอาเสมอภาค ทำเป็นผงแก้สารพัดพิษ ใช้ชโลมทา แก้พิษสำแดง น้ำดอกไม้ทำเป็นกระสายยานัก

ยาดอง

๑. ยาดองแก้เลือดเสีย

แสมสาร ๑ สะค้าน ๑ ผักเบี้ยแดง ๑ ดีปลี ๑ รากมะคำไก่ ๑ แสมทะเล ๑ มะขามป้อม ๑ เถาวัลย์เปรียง ๑ รากชะพลู ๑ แกแล ๑ ฝางเสน ๑ แก่นขี้เหล็กเถือด ๑ (สรรพยา ๑๒ ส่วน หนักส่วนละ ๔ บาท) ดินประสิว ๑๐ ส่วน เกลือ ๑ ชาม มะกรูด ๓๓ ผล รวมสรรพยา ๑๕ ส่วน ใส่น้ำพอท่วม ต้มเดือดดีแล้ว ดองไว้กลางแจ้งจนผลมะกรูดเบื่อย ใช้แก้เลือดเสีย ผอมแห้ง แก้ริดสีดวง แก้โรคกระษัยผอมแห้งทั้งชายและหญิง

๒. ยาดองเหล้าคนอยู่ไฟ

หญ้ายองไฟ ๔ บาท สารส้ม ๑ บาท เจตมูล ๑ บาท ขิง ๖ บาท

ดีปลี ๑ บาท พริกไทย ๑ บาท กระเทียม ๑ บาท เกลือหยิบมือ ๑ สรรพยา ๘ ส่งน ตำพอให้ช้ำ ห่อผ้าขาวแช่สุรา รับประทานได้ทุกเวลา เป็นยารัดมดลูกให้แห้งสนิท ใช้เมื่อคลอดบุตร ๑๐ วันล่วงแล้ว

๓. ยาดองแก้เลือดลม

ผลยอ ๓๐ ผล พริกไทย ๒ บาท (ยาสองส่งนตำให้ละเอียด) เกลือ ๑ ถ้วยตะไล น้ำผึ้ง ๓ ถ้วยตะไล สรรพยา ๔ ส่งนชย่ำให้เข้ากันดี ใส่โถผึ้งไว้ในยุ้งข้าวเปลือก ๓ คืน แล้วเอามาไว้รับประทานน้ำครั้งละ ๑ ช้อนเด็กเช้าเย็น สำหรับผู้หญิงดีนักแล

๔. ยาดองบำรุงเลือด

แสมสาร ๕ บาท ผักเบี้ดแดง ๕ บาท สะค้าน ๕ บาท ดีปลี ๕ บาท รากมะคำไก่ ๕ บาท แสมทะเล ๕ บาท สารส้ม ๕ บาท เถาวัลย์เปรียง ๕ บาท รากชะพลู ๕ บาท แกแล ๕ บาท ฝางเส็น ๕ บาท แกนชเหลก เลือด ๕ บาท ดินประสิว ๑๐ ส่วน เกลือ ๑ ชาม มะกรด ๓ ผล สรรพยาทั้ง ๑๕ ส่งน ต้มกับน้ำแล้วดองไว้กลางแดด ๓ วัน รับประทานได้ แก้เลือดแห้ง เลือดเสีย แก้กรดส่วงผอมแห้ง แก้มุตกิด ใช้ได้ทั้งชายและหญิง

๕. ยาดองเหล้าทำให้มดลูกแห้ง

ขิง ๑ ดีปลี ๑ สะค้าน ๑ เจตมูล ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ กระเทียม ๑ พริกไทยให้มาก กำจัด ๑ กำจาย ๑ แก่นชเหล็ก ๑ หางไหลแดง ๑ หัสคุณเทศ ๑ เทียนดำ สรรพยา ๑๖ ส่งน เสมอภาค ตำพอช้ำ ดองสุราบับประทาน ใช้เมื่อคลอดบุตรแล้ว ๑๐ วัน ต่อไป เป็นยาขับเลือด ขับลม และน้ำคาวปลา ทำให้มดลูกแห้งสนิท แก้โรคลมได้ทุกอย่าง คนที่อยู่ไฟไม่ได้มีอาการซูบผอม รับประทานยานแล้วทำให้ปรกติ ผิวงาม

ยาแก้ซางเด็ก

๑. ยาตานขโมย

ท่านให้เอามะเกลือทั้ง ๕ สะแกทั้ง ๕ ทับทิมทั้ง ๕ กระพังโหมทั้ง ๕ ชุมเหดทั้ง ๕ รากเสบมอนาง ๑ สะคาน ๑ รากชะพลู ๑ ดปล ๑ ขิงแห้ง ๑ ผักเสียนผี ๑ บอระเพ็ด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ตะไคร้ ๑ หัวหอม ๑ กระเทียม ๑ มะกรูด ๑ ผล ใบมะกา ๓๑ ใบ เปลือกไข่เน่า ๑ กะพังโหม ๑ ผักคราด ๑ ถอบแถบ ๑ ยานเอาเสมอภาค ต้มรับประทานเช้าเย็น แก้ตานขโมย ผอมแห้งพุงโร อุจจาระหยาบ ถ้าท้องไม่เดินต้องแทรกดีเกลือ ถ้าท้องเดินมากต้องลดใบมะกา

๒. ยากวาดแก้ซางสะพ้าน

ผลมะกอก ๑ ผลมะคาดควาย ๑ หนังแรด ๑ หนังกระเบน ๑ กระดูกงูเหลือม ๑ หัวกา ๑ หูกระแซง ๑ ลนทะเล ๑ ขแมลงสาบ ๑ หางปลาแห้ง ๑ ชาดหรดี ๑ สรรพยา ๑๑ สิ่งนำสิ่งละเท่า ๆ กัน คั่วและสุมให้สุกระอุดี บดด้วยน้ำหมากดิบ บันเบนเม็ดไว้ละลายน้ำดอกไม้กวาดแก้หละ ซาง ยักกระสายตามโรค

๓. ยากวาดแก้ซาง

ผลมะกอกเผา ๓ ผล ลนทะเลปง ๑ ทองคำเปลว ๓ แผ่น สรรพยา ๓ สิ่งนเอาเสมอภาค บดด้วยน้ำสุก บันเบนเม็ดไว้กวาดแก้ลมหละ แก้ซางต่าง ๆ

๔. ยาธาตุเด็ก

โกฐสอ ๑ โกฐพุงปลา ๑ แฝกหอม ๑ จันทน์เทศ ๑ จันทน์แดง ๑ หญ้าตีนนก ๑ ดอกบุนนาค ๑ บอระเพ็ด ๑ สะค้าน ๑ รากชะพลู ๑

เจ็ดมูลเพลิง ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ยานเอาสิ่งละเท่า ๆ กัน สมอไทย เท่าอายุ สมอพิเภกเท่าอายุ มะขามป้อมเท่าอายุ ยาเหล่านต้ม รับประทาน ถ้าท้องเดินให้เอาใบทับทิม ๑ กำมือ ใบเทียน ๑ กำมือ ตมบารุงธาตุดนกแล

๕. ยาทาลิ้นแก้ผ้าละออง

สมุดดำเผาไฟ น้ำประสานทองสตุ ทั้งสองสิ่งนบดกับน้ำข้าวเช็ด ทาลนกัดผ้าละออง ใช้ได้ทั้งเดกและผู้ใหญ่

๖. ยาต้มแก้มูกเลือด

แก่นขนุน ๑ ฝางเสน ๑ เปลือกทองหลางใบมน ๑ ยาเข้าเย็น ทั้งสอง ๑ ต้นน้านมราชสีห์ ๑ ต้นกระเม็ง ๑ สรรพยา ๗ สิ่งนทา เสมอภาค เบนยาหมอ ตมรบประทานเชาเยน แกมูกเลอด ดากออก แก้บดมูกเลือด ท้องขน ท้องเพ้อ ท้องเสีย

๗ ยาประสระกระเพรา

พริกไทย ๑ สลึง น้ำประสานทองสตุ ๑ สลึง ขิงแห้ง ๑ สลึง ดีปลี ๑ สลึง กระเทียม ๑ สลึง ชะเอม ๑ บาท มหาหิงคุ ๑ บาท ผิวมะกรูด ๒ บาท เกลือสินเธาว์ ๑ เฟือง ใบกระเพราเท่ายาทั้งหลาย สรรพยา ๑๐ สิ่งน ทาเบนผงบดด้วยสุรา ปั้นเบนเมดเท่าเมดพริกไทย ละลายสุรารับประทาน แก้ปวดท้อง ท้องขน ท้องเพ้อ แก้ปวดท้อง แทรกไพลหมกไฟฝนกับสุรา

๘. ยาชโลมถอนพิษซาง

รากมะปรางหวาน ๑ จันทน์ทั้ง ๒ สามสิ่งนฝนด้วยน้ำซาวข้าว ใช้เบนยาชโลมถอนพิษซางทั้งปวง

๙. ยาต้มแก้ตานซาง

ตรีกระตุก ดินประสิว น้ำประสารทองสฺตุ ดอกบุนนาค (สรรพยา ๖ สังนหนักสังละ ๑ สลึง) เกสรบัวหลวง ๒ สลึง ไพล ๒ สลึง ขมนอ้อย ๒ สลึง ผลกระดอม ๒ สลึง เทียนดำ ๓ สลึง เทียนขาว ๓ สลึง กะทือ ๓ สลึง กระชาย ๓ สลึง รากสะแก รากมะเกลือ รากไอ้เหนียว รากเลบมือนาง เปลือกไข่เน่า หัวแห้วหมู ตรีผลา มะตูมอ่อน (สรรพยา ๑๐ สังนหนักสังละ ๑ บาท) กระพังโหม ๑ กำมือ ผักราชพฤกษ์ ๒ ผัก ผลขี้กาแดงครึ่งผล ชุมเห็ดไทย ๒ ต้น บอระเพ็ดรอบศีรษะคนไข้ สรรพยา ๒๙ สังน ทำเบนยาหม้อ ต้มรับประทานเช้าเย็น แก้ตานซาง

๑๐. ยาบำรุงธาตุเด็ก

ดปลี ๑ รากชะพลู ๑ เจตมูลเพลิง ๓ สะค้าน ๑ ขิง ๑ แกนจันทน์ทั้ง ๒ แห้วหมู ๑ ผลกระดอม ๑ บอระเพ็ด ๑ มะตูมอ่อน ๑ แฝกหอม ๑ แก่นสน ๑ ชะลูด ๑ อบเชย ๑ สมุลแว้ง ๑ ยานเอา เสมอภาค สังละ ๑ เกสรทั้ง ๕ สังละ ๒ เบนยาต้ม ถ้าต้องการระบายให้เติมสมอไทย ๓ ผล มะขามป้อม ๓ ผล

ยาเม็ดเตลี

๑. ยาหอมลม

เอาดอกสารภี ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกมะลิ เกสรบัวหลวง ดอกกระดังงา เปลือกสมุลแว้ง กานพลู ชะเอมเทศ กำยาน ขอนดอกกฤษณา กระลำพัก จันทน์ทั้ง ๒ เปราะหอม เอาสังละ ๒ บาท ชะมดเช็ด พิมเสน การบูร เอาสังละ ๒ สลึง ทำผงบั้นเบ็นเม็ดไว้ แก้ไข้สันนิบาต

น้ำดอกไม้เทศ ใช้อย่างๆ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ใช้น้ำจันทน์เทศ กฤษณา และเนื้อไม้ ยักใช้ตามต้องการ แก้โลหิต หญิงคลอดบุตรๆ ตายในท้อง ใช้น้ำสุราเป็นกระสายรับประทาน ถ้าจะถอนพิษลำแดงให้อาเจียนออกมา ใช้เปลือกทองหลางใบมนตำคั้นเอาน้ำละลายยา แล้วแทรกดีจระเข้รับประทาน สำรอกถอนพิษออกมาแล

๒. ยาธาตุบรรจบ

ลูกสมอไทย ๒ สมอเทศ ๒ โกฐสอ ๒ โกฐเชมา ๒ เทียนทั้ง ๕ ส่งละ ๒ ลูกจันทน์ ๒ ดอกจันทน์ ๒ กระวาน ๒ กานพลู ๒ ลูกผักชีทั้ง ๒ ส่งละ ๒ น้ำประสานทองสตุ ๕ รากไคร้เครือ ๑ ใบพิมเสน ๖ เปราะหอม ๓ การบูร ๑ สมุลแว้ง ๓ อบเชย ๖ ลูกเบญกานี ๒ ยาทงนตาเบนผง แก้ลมและปวดมวน น้ำกะทือหมกไฟแก้จุกเสียด แก้ลงท้องน้ำเปล่อกแคน้ำกระสายตามแต่จะยักใช้

๓. ยาชื่อหงส์ทอง

ท่านให้เอาสังข์ ๑ เบี้ยผู้เผา ๑ กฤษณา ๑ กระลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ ผิวมะกรูด ๑ ส้มกุ้ง ๑ กระเทียม ๑ ไพล ๑ เทียนทั้ง ๕ เกสรสารภี ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ บัวหลวง ๑ จันทน์ทั้ง ๒ กานพลู ๑ หัวหอม ๑ อบเชย ๑ โกฐพุงปลา ๑ โกฐก้านพร้าว ๑ ยาเหล่านี้ เอาหนักส่งละสลึง โกฐหัวบัวสลึงเฟื้อง โกฐกระดูกสลึงเฟื้อง โกฐน้ำเต้าสลึงเฟื้อง โกฐเชียงสลึงเฟื้อง โกฐจุฬาลำพาสลึงเฟื้อง โกฐกักกราสลึงเฟื้อง โกฐสอสลึงเฟื้อง ชะเอมเทศสลึงเฟื้อง ทองคำเปลวสลึงเฟื้อง บดทำเป็นผงนัดถุแก้ลม ๑๐๐ จำพวก

น.27 ม 11282 089.95911
ง 3110

๔. ยาแก้ลมแน่นหน้าอก

ว่านน้ำ ผิวมะกรูด ใบมะตูม ไพล ขมิ้นอ้อย กะทือ ขิง พริกไทย ดีปลี (สรรพยา ๗ ส่งน้ำหนักส่งละ ๑ บาท) การบูร ๕ บาท รวมสรรพยา ๑๐ ส่งน้ำทำเป็นผงบดด้วยน้ำร้อนหรือน้ำเปล่อกมะเขือต้ม รับประทานแก้ลมแน่นหน้าอก

๕. ยาแก้เหน็บชาทั้งตัว

สักขี ๑ บาท ใบมะกา ๒ บาท แก่นแสมทั้ง ๒ หนักส่งละ ๓ บาท แห้วหมู ๕ บาท แก่นขี้เหล็ก ๕ บาท แก่นไม้สัก ๖ บาท แก่นชนุน ๗ บาท ผักคูน ๘ บาท สะค้าน ๙ บาท รากชะลูด ๑๐ บาท มะตูมอ่อน ๑๑ บาท มะคำไก่ ๑๒ บาท ยาต้มรับประทานแก้ไข้วิเศษนัก

๖. ยาพ่นงูสวัด

เอาใบสนุ่นสด บดแล้วพ่นต้บพิษงูสวัด หรือโขลกกับสุราทาก็ได้

๗. ยาพอกผีต่างๆ

ข้าวสุมไฟ ๑ ใบบอระเพ็ด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ใบสะเดา ๑ ใบฝรั่ง ๑ ตำพอก

๘. ยาทาแก้บวมต่างๆ

กำยานหอม ๑ ใบมะคำไก่ ๑ ใบมะตูม ๑ ใบหนาด ๑ มดยอบ ๑ ไพล ๑ เมล็ดพรรณผักกาด ๑ กระเทียม ๑ ว่านน้ำ ๑ เปราะหอม ๑ มหาหิงคุ์ ๑ ผิวมะกรูด ๑ ขิงสด ๑ สรรพยา ๑๓ ส่งน้ำเสมอภาค ตำเป็นผงบดปั้นเป็นเม็ดไว้ ละลายสุราทาแก้บวม

๙. ยาแก้ริดสีดวงในลำคอ

ท่านให้เอาหรดาล ๑ ดีปลี ๑ พริกไทย ๑ ลำโพงกาสลัก ๑ หัวหอม ๑ มะเขือขื่น ๑ ตำเอาน้ำชบกระดาษผึ่งแดดให้แห้ง ๓ หน มวนยาสูบ

๑๐. ยาแก้ริดสีดวงจมูก

ขิง ๗ แว่น ข่า ๗ แว่น กระเทียม ๗ กลีบ พริกไทย ๗ เม็ด ดีปลี ๗ เม็ด แทรกการบูรเล็กน้อย ตำเป็นผงมวนกับเส้นยาสูบ

๑๑. ยาแก้ไอเป็นโลหิต

แก่นขี้เหล็ก ๑ กำลังวัวเถลิง ๑ เกลือ ๑ ต้มรับประทานดีนักแล

๑๒. ยาสมานปากเปื่อย

จันทน์ทั้ง ๒ กะเทาะมะขาม ๑ กะเทาะโพ ๑ เปลือกไข่พัก ๑ น้ำประสานทองสตุ สรรพยา ๖ สิ่งเสมอภาค ทำเป็นผงบดด้วยน้ำลูกเบญกานี่ฝนเป็นกระสาย ปั้นเป็นเม็ดไว้ ใช้กวาดหรือทา อม บ้วนสมานปากเปื่อยดีแล ฯ

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๔๕๕